

turduğu KTH dairesinde dönmekte, bazan da kural dışı olarak gezegen T merkezli KSL episikl çevresinde hareket etmektedir. Aynı durum N merkezli yıldızın AC dairesi çevresinde dönüşü için de söz konusudur. Bu durumdan, Bitrûcî'nin sisteminde episikl kutuplarının kâinatın kutbu çevresinde dönmelerinin temel ilke olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Bitrûcî'nin savunduğu diğer bir husus da Batlamyus'un sisteminde Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars... şeklinde sıralanan gezegenlerin Ay, Merkür, Güneş, Venüs, Mars... düzeninde sıralanmaları, yani Güneş'in Venüs'ten aşağıda bulunması gerektiği idi; çünkü hiçbir zaman Venüs'ün Güneş'in önünden geçtiği görülmemişti. Ayrıca o, Merkür ile Venüs'ün Ay gibi ışıklarını Güneş'ten almadıklarına, bilakis birer ışık kaynağı olduklarına inanıyordu.

Bitrûcî'nin astronomi sistemi XIII. yüzyıl Avrupasında büyük bir yankı uyandırmıştır. İngiliz astronomu William ondan alıntılar yapmış, Grosseteste ise çeşitli çalışmalarını bu sisteme dayandırdığı gibi Batlamyus sistemini reddederken de onu kendine mal etmiştir. Aynı yüzyılın ikinci yarısında Batlamyus'un ve Bitrûcî'nin fikirlerini savunanlar arasındaki tartışmalar sürmüş, bu arada Bitrûcî taraftarı Albertus Magnus onun fikirlerini basitleştirerek yaymaya çalışırken sonunda Batlamyus'un modelini benimsemiştir. Roger Bacon *Commonia Naturalium* adlı eserinde Bitrûcî'nin sistemini ayrıntılı bir şekilde ele alarak Batlamyus'unla karşılaştırmıştır; *Opus Maius* adlı eserinde ise onun gelgit teorisini tartışmıştır.

XIV. yüzyılda Batlamyus sisteminin tartışmasız kabul edildiği görülür. Bununla beraber İbrânî müellif Solomon Kohen ile Toledolu Isaac İsrâ'elî (İshak el-İsrâ'elî) Bitrûcî'ye birçok atıfta bulunmuşlardır. Bunlardan birincisi *Kitâbü'l-Hey'* e'nin bir muhtasarını meydana getirmiş, ikincisi ise Bitrûcî'den "teorisi dünyayı sarsan adam" diye söz etmiştir. Bitrûcî'ye ait fikirlerin XV ve XVI. yüzyıllarda da devam ettiği, ancak bunların bazı ilim adamları tarafından ya tam anlaşılamadığı veya yeterince incelenmediği görülmektedir. Meselâ Bitrûcî'den bahseden Simon de Phares'in, kitabını okumadığı için ona hayal mahsulü bazı görüşler mal ettiği, hataları üzerine küçük bir eser kaleme alan Regiomontanus'un ise yaz-

dığı bazı pasajlardan onu yanlış yorumladığı anlaşılmaktadır.

Aralarında Bitrûcî'nin de bulunduğu İbn Bâcce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve İbnü'l-Eflah gibi Endülüslü âlim ve filozofların, Aristocu fizik ilkeleriyle bağdaşmadığı gerekçesiyle Batlamyus astronomisine yönelttikleri eleştiriler Batı Ortaçağ'ında önemli yankılar yapmış, özellikle bu çalışmalar Rönesans döneminde Batlamyus'u eleştirenler için bir ilham kaynağı olmuştur.

Bitrûcî'nin eseri *Kitâbü'l-Hey'* e 1217 yılında Michael Scot tarafından *De motibus celorum circularibus* adıyla Latince'ye, 1259'da Moses ben Tibbon tarafından İbrânice'ye çevrildi. Solomon Kohen'in 1247'de İbrânice'ye muhtasar bir tercümesini yaptığı eseri Qalonymos ben David İbrânice'den Latince'ye çevirmiş ve bu çeviri 1531'de Venedik'te yayımlanmıştı. XX. yüzyılda ise Michael Scot'un yaptığı Latince tercüme Francis J. Carmody (Berkeley-Los Angeles 1952) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (nr. 3302) bulunan aslının yazma bir nüshası da Bernard R. Goldstein tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (New Haven-London 1971). Bu neşrin I. cildinde İngilizce tercüme ve açıklamalar, II. cildinde Arapça metin ile Moses ben Tibbon'un yaptığı İbrânice tercüme yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Suter, *Die Mathematiker*, s. 131; P. Duhem, *Le Systeme du Monde*, Paris 1914, II, 146-156; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 866; Sarton, *Introduction*, II/1, s. 399-400; B. R. Goldstein, *al-Bitrûcî*, New Haven-London 1971, I-II; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve İlim* (trc. İlhan Kütler), İstanbul 1989, s. 106; F. J. Carmody, "Regiomontanus. Notes on al-Bitrûjî's Astronomy", *ISIS*, sy. 42 (1951), s. 121-130; Besim Darkot, "Sema Hareketleri ve Doğu Âlemi", *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, V/9, İstanbul 1959, s. 1-10; C. A. Nallino, "Astronomi", *İA*, I, 690; "Bitrûcî", *İA*, II, 664; J. Vernet, "al-Bitrûdjî", *EI*² (İng.), I, 1250; *DSB*, II, 164, 168; XV, 33-36.

MAHMUT KAYA

BİTTİHİYYE

(البتيحية)

Cebir görüşünü benimseyen
İsmâil el-Bittîhî'ye bağlı olanlara
verilen ad
(bk. CEBRİYYE).

BİYOGRAFYA

(bk. TABAKAT).

BİZANS

Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak 330-1453 yılları arasında Balkan yarımadası, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'da hüküm süren ve Doğu Roma diye de anılan imparatorluk.

I. ROMA İMPARATORLUĞU'NUN
DEVAMI OLARAK BİZANS

II. BİZANS ve İSLÂM DÜNYASI

I. ROMA İMPARATORLUĞU'NUN
DEVAMI OLARAK BİZANS

Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet merkezini doğuya (Nikomedia, İzmit) nakleden ilk imparator Diokletianos'tur (284-305). Ancak Bizans Devleti'nin kuruluşunu Büyük Konstantinos'a (306-337) bağlamak gerekir. III. yüzyılda başlayan iktidar kavgaları, iç savaşlar ve bunu fırsat bilen dış düşmanların saldırıları, artık iyi bir başşehir olma vasfını kaybeden Roma'nın yerine, devlet sınırlarına yapılan saldırılar Tuna ve Fırat boylarından geldiğine göre imparatorları daha doğuda, bu iki cepheye de hükmedebilecek bir yerde yeni bir başşehir aramaya yöneltmişti. İtalya'nın doğusunda yeni bir devlet merkezi kurmanın gerekli olduğuna kesinlikle karar veren Konstantinos bu gayeye en uygun yer olarak, coğrafi konumu kadar siyasi, askeri ve ticari bakımdan da merkez olma özelliğine sahip, Asya ile Avrupa'nın birleştiği noktada bulunan İstanbul'u seçmişti. Yeni başşehirin inşasına 324 yılında başlandı; muhteşem bir saray, senato binası, hipodrom ve kiliseler yapıldı. Meydanlar sanat eserleriyle süslen-di. Şehir, kara tarafından gelecek düşman hücumlarına karşı Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan bir surla çevrildi ve 11 Mayıs 330 tarihinde resmî açılış törenlerle kutlandı. Başşehir Yeni Roma, İkinci Roma veya kurucusuna izâfeten Konstantinopolis adıyla tanındı.

İstanbul'un başşehir oluşu ile Roma dünyasının ağırlık noktası doğuya kaydığı gibi aslında bir Doğu dini olan Hristiyanlık da Konstantinos'un himayesinde bütün imparatorluğa hâkim olacak duruma kavuştu ve 325 yılında İz-nik'te toplanan I. Genel Konsil Hristiyanlığa yeni bir güç kazandırdı. Konstantinos devlet idare sisteminde de köklü değişiklikler yaparak yeni bir idare düzeni kurdu. Bu düzenin temelini teşkil eden imparator kudretinin otokrasisi,

devletin merkezileştirilmesi ve bürokratlaştırılması ile devlet-kilise arasındaki sıkı bağıllık Bizans İmparatorluğu yaşadığı sürece devam etmiştir. İmparator artık sadece ordunun ve devletin değil aynı zamanda kilisenin de hâkimi idi. Yeni idare düzeninin en önemli özelliği, askerî ve sivil idarenin ilke bakımından birbirinden ayrılması ve bütün idarenin hiyerarşik bir sisteme uygun şekilde organize edilerek imparatorun şahsında birleştirilmesiydi. Askerî düzende yapılan yenilik, eskiden sadece sınır boyunca yerleştirilmiş savaş kuvvetleri yanında devlet arazisi içinde hareketli yaya ve atlı birlikleri kurulmasıydı. Böylece askerî güçler iki temel grup oluşturdular: Hareketli birlikler ve sınır kuvvetleri. Yaya ve atlı birlikler ayrı kumandanların emrine verildi. Bütün sınır boyları bölgelere ayrılarak her bölge bir dükün idaresine bırakıldı. Ayrıca askerî bir yenilik daha yapıldı; eski muhafız gücü

yerine çoğunluğunu Germenler'in teşkil ettiği özel muhafız kıtaları kuruldu. Bu devirde, büyük ölçüde değerini kaybetmiş olan devlet parası da güçlendirildi. Konstantinos yeni ve çok sağlam bir para sistemi kurdu. Bu sistemin temelini *solidus* denen altın para teşkil ediyordu. Bu altın, imparatorluğun hatta bütün Akdeniz dünyasının yüzyıllar boyunca standart parası oldu. Dengeli para sistemi faal ticarete yol açtı ve İstanbul'u dünyanın en zengin şehri haline getirdi. Ayrıca vergi sisteminde ve sosyal hayatı düzenleyen kanunlarda da yenilikler yapıldı. Böylece İstanbul'un başşehir oluşu yanında bu dönemde Hristiyanlığın kabulü ve hemen her alanda yapılan köklü reformlarla imparatorluğun görünüşü değişmiş oldu.

On sekiz yıl süren iktidar mücadelesinden sonra rakiplerinin hepsini ortadan kaldıran ve 324'te imparatorluğa tek başına hâkim olan Konstantinos'un

bundan sonraki saltanat yılları oldukça sakin geçti. Onun 337'de ölümünden sonra imparatorluk üç oğlu arasında paylaşıldı ise de ikisinin erken ölümleri ile iktidar büyük oğlu Konstantios'a kaldı. Konstantios'un saltanat dönemi (350-361) dinî kaynaşmalar içinde geçti.

Bunu takip eden devrede imparatorluk için en büyük tehlikeyi, Hunlar'ın baskısı ile oturdıkları yerlerden atılan ve Tuna sınırını aşarak devlet topraklarına giren Germen kavimleri oluşturdu. Yeni bir hânedanın kurucusu olan bu dönemin en belirgin kişisi Büyük Theodosios (379-395), eski "Imperium Romanum"un doğu ve batısında tek başına hüküm süren son imparator olmuştur. Onun zamanında İstanbul'da toplanan II. Genel Konsil'de Hristiyanlık resmen devlet dini olarak ilân edildi ve bu andan itibaren putperestlik kanun dışı kalmış oldu (381). Theodosios devrinin en büyük anısı, İstanbul'u hâlâ süslemekte olan Sulta-

Roma İmparatorluğu (m.s. 395)

I. Konstantinos devrinde basılmış bir sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 1006)

nahmet Meydanı'ndaki Dikilitaş'tır (obelisk). Büyük Theodosios'un ölümünden sonra imparatorluk iki oğlu Arkadios ve Honorios arasında Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrıldı. Bununla beraber devletin bütünlüğü düşüncesinden vazgeçilmedi. Ancak bu kesin bir ayrılık oldu. Bu tarihten sonra Doğu ve Batı Roma hiçbir zaman birleşmedi.

395'te tahta çıkan Arkadios ile oğlu II. Theodosios'un (408-450) devirleri, Hz. İsa'nın niteliği konusunda birbirine cephe alan inanç kavgalarının doğurduğu dinî mücadeleler ve Hunlar'ın devletin varlığını tehdit eden akınları bakımından önem taşır. İmparatorluk ancak Hunlar'ın batıya yönelmesi sayesinde ayakta kalabilmiştir. Hunlar'ın yarattığı büyük tehlike karşısında İstanbul surlarının bugünkü yerinde inşası (413-447), dinî görüş ayrılıklarına son vermek için III. Genel Konsil'in Efes'te toplanması (431), Konstantinos'tan kendi devrine kadar hristiyan imparatorların yayımladığı kanunları içine alan ve Latince yazılmış on altı kitaptan oluşan "İmparator Kanunları Mecmuası"nın (Codex) neşri (438) ve İstanbul'da Latince-Grekçe olarak hitabet, gramer, felsefe, hukuk derslerinin verileceği yüksek okulun kuruluşu (425), II. Theodosios devrinin en önemli olaylarıdır.

Çocuksuz ölen II. Theodosios'un yerine imparator olan Trak asıllı kumandan Markianos'un (450-457) hâkimiyet devrine, dinî inanç kavgalarına, özellikle Efes Konsili'nde üstünlük sağlayan monofizit görüşe son vermek amacıyla 451'de Kadıköy'de (Khalkedon) toplanan IV. Genel Konsil ile Atilla'nın ölümüyle Hun Devleti'nin dağılması sonucunda imparator-

luğun bu tehlikeden kurtulması damgasını basmıştır. Ortodoks inancın kabulü anlamına gelen IV. Konsil'in (Kadıköy) İznik iman formülüne bazı ilâvelerle aldığı kararlar günümüze kadar geçerli olmuştur. Ne var ki bu konsilde alınan kararlar Bizans siyasî tarihini olumsuz yönde etkiledi. İstanbul ve Roma piskoposlarının eşitliği prensibini ileri süren bu kararlar, sonraları iki kilise merkezi arasındaki rekabetin başlangıcı olduğu gibi mahkûm edilen monofizit ve Nestûrî inanç taraftarlarının yaşadığı doğu eyaletleri ile devlet merkezi arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Bu dinî görüş ayrılığı, zamanla doğu eyaletlerinin siyasî bakımdan kolayca devletten kopmalarına imkân verecektir.

V. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun Batı yarısı Germen kavimlerin saldırısıyla yıkılırken (476) Doğu yarısı bu tehlikeyi atlattı, aynı zamanda 491'de tahta geçen İmparator Anastasios'un iç idarede özellikle malî alanda yaptığı reformlarla ekonomik bakımdan kalkınmayı da başarmıştı. Anastasios 518'de ölünce muhafız kuvvetleri kumandanı Iustinos kendisini imparator seçti. Onun tahta çıkışı, Bizans tarihinde yeni bir hânedanın kuruluşunu simgeler.

Gerek Iustinos (518-527) gerekse onu takip eden devrenin tarihine damgasını vuran kişi, yeğeni I. Iustinianos'tur (527-565). Kendisini eski Roma imparatorlarının halefi olarak kabul eden I. Iustinianos, imparatorluğu yeniden eski sınırlarına ulaştırmayı ve Germenler'in işgal ettikleri devlet topraklarını geri almayı hedef edinmişti. Bu hedef doğrultusunda

I. Konstantinos ile Markianos'un adlarına dikilen Çemberlitaş ve Kıztaşı anıtları - İstanbul

Büyük Theodosios devrinde basılmış altın sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 1049)

yapılan savaşlarla Kuzey Afrika Vandal'ları (534), İtalya Ostrogotlar'dan (555) geri alındığı gibi İspanya'nın güneydoğusu da devlet topraklarına katıldı. Eski "Imperium Romanum" yeniden kurulmuş gibi görünüyordu. Bu fetihlerin yanı sıra bütün sınırlarda geniş bir koruma sistemi kurulmuş ve merkezî idare kuvvetlendirilmişti. I. Iustinianos'un saltanatı, hukukun yeniden düzenlenmesi (Codex Iustinianos, 529) ve Nika İsyanı (532) sırasında yanmış olan Ayasofya'nın muhteşem bir şekilde yeniden inşası ile (532-537) parlaklık kazanmıştır. Ancak bu parlak devrin yaşanması için kaynakların büyük ölçüde israfı, devletin de gücünü yitirmesine sebep olmuştur. Bu imparator zamanında toplanan V. Genel Konsil (553) İstanbul ve Roma kiliselerini barıştırmış görünmektaysa da bu da sürekli bir sonuç doğurmamıştır. Ayrıca Roma'ya yakınlık İstanbul'a Doğu eyaletlerinin sevgisini kaybettirmişti. Kısa bir süre sonra müslüman fâtiler görüldüğünde Mısır ve Suriye hristiyanları bu kırılganlıklarını devlet aleyhine ta-kındıkları tavırla belli edeceklerdir.

I. Iustinianos batıdaki fetihleri yapabilmek için doğu sınırında barışı İran'a haraç ödeyerek sağlamıştı. Devletin onuruna dokunan bu duruma kendisinden sonra tahta çıkan yeğeni II. Iustinos (565-578) son vermeye çalışınca İran'la savaş yeniden başladı. Bu cephede durumu düzeltmek İmparator Maurikios (582-602) tarafından başarıldı. VI. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk için en büyük darbe Langobardlar'ın İtalya'ya girişi (568) oldu. Langobardlar kısa zamanda yarımadayı işgal ettiler (580); İtalya kaybedilmişti. Devletin elinde sadece birkaç

kıyı şehri kalmıştı. Aynı sıralarda Tuna'yı aşan Avarlar Slavlar'la birlikte Balkanlar'daki araziye tahrip ederek Selânik'e kadar indiler. İran ile savaşı bitiren Maurikios 592'de Avarlar'a karşı uzun sürecek bir savaşa girişti. Sonunda Avarlar Tuna'nın ötesine püskürtüldüler. Fakat 602 yılında orduda çıkan bir isyan, kazanılan başarıları bir anda yok etti. Maurikios öldürüldü, isyanın elebaşı Phokas askerler tarafından imparatorluğa yükseltildi (602-610). Devri tedhiş ve anarşi içinde geçerken devletin bu durumundan faydalanan İran orduları Suriye, Filistin ve Anadolu'yu işgal ettiler. Balkan yarımadası Avarlar'ın istilâsına uğradı. Devleti bu durumdan Herakleios kurtardı.

Herakleios (610-641) Bizans tarihinin en güç devresinde görev başına gelmişti. Sivil ve askerî idare bozulmuş, ekonomi çökmüştü. İran doğu eyaletlerini işgal ediyordu; 611'de Antakya, 613'te Dimaşk, 614'te Kudüs, 619'da Mısır'ı zaptetmişlerdi. Bu arada Boğaziçi kıyılarına kadar ilerleyen İran orduları İstanbul'u zaptetmek üzere Avarlar'la anlaşıyordu. Durumu böylesine çaresiz görünen Bizans Devleti, hiç umulmayan bir şekilde kendini yenileme oluşumunu gerçekleştirdi. Herakleios'un yaptığı reformların en önemlisi, Anadolu'da "thema"lar (askerî eyalet) sisteminin kurulmasıdır. Bu sisteme göre Anadolu toprakları dört büyük thema halinde organize ediliyordu. Themalar tamamıyla askerî idare birlikleri olup sivil idare de onlara bağlıydı ve bunlar "strategos" adı verilen kumandanlar tarafından yönetilirdi. Themalar idaresinin en önemli özelliği askerî birliklerin Anadolu'ya yerleştirilmesi olmuştur. Buralarda askerî mükellefiyet karşılığında babadan oğula geçen ve mülk şeklinde taksim edilen askerî

II. Theodosios devrinde basılmış altın sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 1068)

dirlikler oluşturuldu. Böylece askerlere tahsis edilen arazi kuvvetli bir yerli ordunun kurulmasına temel oldu ve devlet pek de güven duyulmayan ücretli asker kullanma mecburiyetinden kurtuldu.

Ordu ve idare düzeninde yapılan reformlarla içten yenilenen devlet İran hücumlarına karşı koyabildi. 622'de başlayan ve yıllarca devam eden savaşlar sonunda Herakleios İranlıları Anadolu'dan sürüp çıkardı. Suriye, Filistin ve Mısır eyaletlerini geri aldı. Aynı yıllarda İstanbul, Avarlar ve İranlıların beraberce yaptıkları kuşatmayı (626) zorlu bir direnme ile atlatabildi. 629'da savaş sona erdiğinde imparatorluk İran ve Avar tehdidinden tamamen kurtulmuş bulunuyordu; fakat bu huzurlu devre kısa sürdü. Pek az sonra başlayan ve bütün tarihin akışını değiştiren İslâm fetihleri Bizans'ın doğuda kazandığı başarıları silip götürdü.

II. BİZANS ve İSLÂM DÜNYASI

a) Bizans-Araplar. Herakleios iktidarı eline aldığı sıralarda Arabistan'da yeni bir din, İslâmiyet doğmuş bulunuyordu. Hz. Muhammed 632 yılında öldüğü sırada Müslümanlığın nüfuz ve hâkimiyeti henüz Hicaz bölgesi dışına ulaşmamıştı. Fakat birkaç yıl içinde ortaya koyduğu hareketin gücü, kendisini takip eden büyük devlet adamları ve kudretli kumandanlar sayesinde İran'ı yıktı, Bizans'ı da Anadolu dışındaki Doğu Akdeniz bölgesinden sökü� attı. İran'a karşı kazandığı büyük başarılarla rağmen Herakleios İslâm ilerleyişini önleyemedi; ordularının Ecnâdeyn (634) ve Yermük (636) savaşlarında uğradığı yenilgi Suriye ile

Filistin'i kaybettirdiği gibi bundan birkaç yıl sonra bütün el-Cezîre bölgesi ve Mısır'ın önemli kısmı müslümanlar tarafından zaptedilmiş bulunuyordu (640).

Herakleios'un ölümünü kısa bir aile çatışması takip etti. Sonunda duruma torunu II. Konstans (641-668) hâkim oldu. Bu devrede Bizans hızla ilerleyen İslâm fetihleri karşısında Tunus içlerine kadar Kuzey Afrika'yı kaybetti, Anadolu'da ise Kappadokia (Kayseri bölgesi) müslümanların hücumuna uğradı. Kıbrıs ve Rodos adalarının müslümanlarca zaptından sonra 655'te yapılan ilk büyük deniz savaşını da (Zâtü's-savârî) kaybeden Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğü tamamen sarsıldı. Fakat bu sıralarda İslâmiyet içinde çıkan ilk büyük ayrılık Bizans'ın işine yaradı. Çünkü Halife Hz. Osman'ın 656'da şehid edilmesinden sonra Hz. Ali ile Muâviye'nin giriştiği hilâfet mücadelesi, 661'de Hz. Ali'nin öldürülmesine kadar müslümanların hamle gücünü kırmıştı.

II. Konstans'ın oğlu IV. Konstantinos devri (668-685), Bizans ve İslâm âlemi kadar dünya tarihi bakımından da olağan üstü önem taşır. Muâviye'nin şahsında başlayan Emevî hilâfeti Bizans'a karşı savaşı bütün gücüyle yeniden ele aldı. 663'ten itibaren her yıl Anadolu'ya akınlar yapan Emevî orduları 668'de Kadıköy'e kadar ilerlemiş ve ertesi yıl gelen takviye kuvvetleriyle Boğazı geçerek İstanbul'u kuşatmıştır. Bütün yaz devam eden kuşatma sonbaharda kaldırılmıştır. Hz. Muhammed'in hicret sırasında evinde misafir olarak kaldığı Ebû Eyyûb el-Ensârî ilerlemiş yaşına rağmen bu sefere katılmış ve kuşatma sırasında vefat ederek surlar önüne defnedilmiştir. Ayrıca Kuzey Afrika'daki fetihler de başarıyla devam ediyordu. Kıbrıs, Rodos, Kos (İstanköy) ve Khios (Sakız) adalarının ele geçirilmesinden sonra Kyzikos (Kapi-

İmparator Büyük Theodosios devrinde (379-395) Mısır'dan İstanbul'a getirilerek Hipodrom'a dikilen obelisk (dikili taş) - Sultanahmet

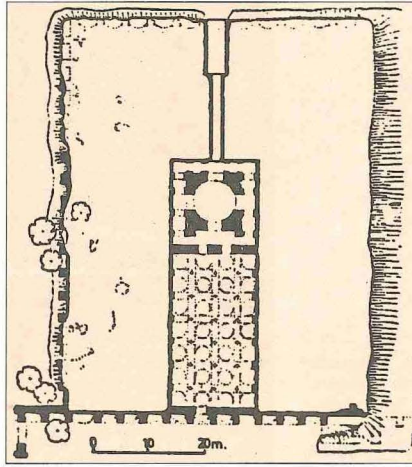
İstanbul'un II. Theodosios devri surlarının tören kapısı (Altınkapı) - Yedikule

dağ) yarımadasını zapteden Muâviye'nin orduları hedeflerinin İstanbul olduğunu açıkça belli etmişlerdi. Büyük taarruz 674'te karadan ve denizden başladı. Yedi yıl süren bu büyük kuşatma müslüman gemilerinin Grek ateşiyle yakılması ve karadan yapılan hücumun İstanbul surlarını aşamaması yüzünden başarıya ulaşamadı. Böylece Bizans Devleti bütünüyle ortadan kalkmak tehlikesinden kurtulmuştu. Batılı tarih yazarları bu olayı sadece Bizans'ın kurtulması olarak değil özellikle hristiyan âleminin bütünüyle çökmesini önlemiş olması düşüncesiyle önemli bulmaktadırlar.

Babasının erken ölümü üzerine genç yaşta tahta çıkan II. Iustinianos'un (685-695, 705-711) İslâm nüfuz ve hâkimiyetinin doruğa ulaştığı saltanat devresi yenilgiler ve felâketler içinde geçmiştir. Taşdığı adın büyüklüğü kendisinde kompleksler doğurmuştu. Dengesizliği, zorbalığa varan sert idaresi onu tahtından etmiş ve 695'te burnu kesilerek Kırım'a sürülmüştü. II. Iustinianos 705 yılında geri dönerek Bulgarlar'ın yardımıyla tahtını yeniden ele geçirmişse de düşmanlarından intikam almak hususunda çok ileri gitmesi hem kendisinin hem de Herakleios hânedanının sonu olmuştur.

Bizans 711-717 yılları arasında saray ihtilâlleri ve anarşi içinde çırpınarak dururken bundan faydalanan İslâm dünyası oldu. Bu devrede bütün Kuzey Afrika arazisi kaybedildiği gibi müslümanlar İspanya'ya da sıçradılar (711). Aynı yıllarda Bulgarlar da Tuna'nın güneyindeki bölgeye yerleşmeye çalışıyorlardı. Anadolu toprakları her yıl yaz ve kış mevsiminde yapılan müslüman akınlarına sahne oldu. İslâm orduları 703'te Doğu Ana-

İmparator Theophilos'un Abbâsî saraylarından etkilenecek yaptırmış olduğu Bryas Sarayı'nın İstanbul Küçükyağlı'daki kalıntıları ve planı (Semavi Eylce arşivi)

dolu bölgesine, 711'de Kilikya'ya girdikleri gibi 712'de Amasya ve 713'te Yalvaç'ı zaptettiler. 715 yılında ise bütün güçleriyle bir daha İstanbul'u kuşattılar. İki yıl devam eden kuşatma Ömer b. Abdülaziz'in halife olmasıyla kaldırıldı. Kuşatma sırasında ordu kumandanı Mesleme b. Abdülmelik'in isteğiyle bugünkü Perşembepazarı'nda bir mescid yaptırılmıştır.

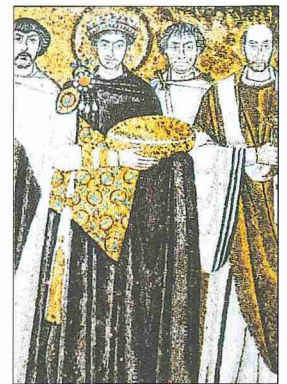
III. Leon'un (717-741) kurduğu ve IX. yüzyıl başına kadar hüküm süren Isauria hânedanı Bizans tarihinde ilginç bir rol oynamıştır. III. Leon'un 726 yılında başlattığı "tasvir kırıclık" (ikonoklazm), yani aziz ve Meryem tasvirlerini tahrip etme hareketi yüzyıldan fazla sürmüş ve ancak kanlı mücadelelerden sonra sona ermiştir. Tasvir kırıclık hareketinin doğuşunu Bizanslılar'la dâimî temas halinde bulunan İslâm'ın etkisine bağlamak genellikle kabul edilen bir görüştür. Uzun zamandan beri Anadolu'da mekik dokuyan İslâm orduları Bizans'a yalnız kılıçlarını değil kültürlerini ve insan yüzünün tasvirine karşı duydukları nefreti de pekâlâ getirmiş olabilirlerdi. Bu inanç ve düşüncesin ışığı altında ortaya çıkan

tasvir kırıclık hareketiyle, aziz resimlerine ibadetin kaleleri haline gelmiş olan manastırların ve bunlara bağlı keşişlik müessesesinin kudret ve nüfuzu kırılmak istenmiştir. Ancak Roma kilisesi Bizans imparatorunun tasvir kırıclık düşüncesini kabullenmedi. Bu sebeple inanç bakımından doğu ile batı arasındaki zıtlık daha belirgin hale geldi. Bununla beraber papalık, Langobardlar'ın İtalya'da artan baskısına karşı Bizans'ın yardımına muhtaç olduğundan, önceleri bu tasvir kırıclık faaliyeti sadece sert bir şekilde protesto etmekle yetindi. Ancak Batı hristiyan âleminin Bizans'a kızgınlığı kısa bir süre sonra Germenler'in Batı Roma İmparatorluğu'nu ilân ederek papalığı da himayelerine almaları ile açıkça su yüzüne çıkacak, bunun sonucunda batı ve doğu hristiyan dünyası birbirine düşman hale gelecektir.

İstanbul kuşatmasının başarısızlığı, müslümanların her yıl Anadolu'ya yaptıkları akınlara son vermiş değildi. Doğu cephesinde yıllarca süren savaşlar ancak III. Leon'un Akroinon'da (Afyonkarahisar yakınları) bir müslüman ordusunu bozguna uğratarak (740) kazandığı başarı ile durdurulabilmiştir. Destanlara konu olan büyük İslâm mücahidi Battal Gazi'nin bu savaşta şehid düştüğü rivayet edilir. Bu savaşı takip eden yıllarda İslâm dünyasında çıkan iç karışıklıklar hiç şüphesiz Bizans'ın yararına oldu. Emevî Devleti'nin yıkılışı ve Abbâsî hâkimiyetinin kuruluşu ile (750) son bulan iç mücadele devresi İslâm fetihlerinin hızını kesmişti. Bu sebeple babasının yerine tahta çıkan V. Konstantinos devri (741-775) doğu sınırında müslümanlara karşı oldukça başarılı geçmiştir. V. Konstantinos Balkanlar'da tehdit edici bir güç haline gelen Bulgarlar'a karşı da arka arkaya seferler yaparak bu cephede de başarılar kazanmıştı. Aynı zamanda onun devri tasvir kırıclık hareketinin en şiddetli

I. Iustinianos devrinde basılmış altın sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teğhir, nr. 1099)

St. Vitale Kilisesi'ndeki mozaiklerden alınan bir detayda İmparator I. Iustinianos - Ravenna / İtalya

detle yürütüldüğü son dönem olmuştur. V. Konstantinos'un Hazar hakanının kızı ile evliliğinden doğmuş olan oğlu IV. Leon (775-780) ise kısa süren saltanatında her ne kadar babasının ve dedesinin din siyasetini benimseyerek devam ettirdiyse de daha ılımlı davrandı. IV. Leon'un ölümünden sonra oğlu VI. Konstantinos (780-797) imparator oldu; yaşı küçük olduğu için idareyi annesi Irene eline aldı. Irene İznik'te bir konsil toplayarak (787) tasvir kırıclık hareketine son verdi. Bir süre sonra da ordunun sevgisini kaybetmiş bulunan oğlu VI. Konstantinos'u öldürterek iktidara tek başına sahip oldu (797-802). Irene'nin zamanında kudreti gittikçe artan Abbâsî Devleti Hârûnürreşid'in hilâfetinde en parlak devrini yaşamaktaydı. Daha Halife Mehdî-Billâh zamanında İslâm orduları Anadolu'ya derinlemesine girmişler ve Thrakesion teması içinde yapılan savaşı kazanarak Kadıköy'e kadar ilerlemiş (782-783) ve imparatoriçeyi barış istemek zorunda bırakmışlardı. Irene müslümanlarla imparatorluğun gururunu kıran bir barış antlaşması yaptı: Üç yıl süreyle iki taraf arasında savaş duracaktı ve her yıl 90.000 dinar savaş ödenecekti. Ne var ki bu antlaşma Abbâsî ordularının bir süre sonra yeniden Anadolu'ya girmelerini önleyemedi. İmparatorluk tekrar büyük haraç ödemek suretiyle Abbâsîler'le anlaşma imzalayabildi (798). Bizans Balkanlar'da da yenilgiye uğradı, fakat batıda yediği darbe daha ağır sonuçlar doğurdu: Papalık, Langobard Devleti'ni ortadan kaldıran Büyük Karl'ın himayesine girdi (774). Ayrıca Karl 787 İznik Konsili'nin kararlarına katılmayı reddetti. Bizans da 800 yılında papanın elinden taç giyen Karl'ın imparatorluk sıfatını tanımadı. Böylece Doğu-Batı devletleri ve kiliseleri arasındaki ikilik açıkça ortaya çıkmış oldu.

802 yılında Irene düşürüldü ve yerine I. Nikephoros (802-811) getirildi. Nikephoros müslümanlara vermekle mükellef olduğu vergiyi ödemeyince Halife Hârûnürreşid büyük bir orduyla ilerleyerek 806 yılı Ağustosunda Herakleia'yı (Ereğli) zaptetti ve Tyana (Niğde) bölgesini işgal ederek birçok sınır kalesini de eline geçirdi. Bunun üzerine Nikephoros daha ağır ve küçük düşürücü bir anlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı. Fakat 809 yılında Halife Hârûnürreşid'in ölümünden sonra oğulları arasında başlayan iktidar mücadelesi doğu sınırındaki tehkeyi bir süre durdurdu. Bu sırada Bulgar tahtına çıkan Krum da Bizans'ı tehdit

etmekteydi. 811 yılında Bulgarlar üzerine bir sefer düzenleyen Nikephoros'un pusuya düşürülerek öldürülmesi, devleti çok zor durumda bıraktı. Nikephoros'un yerine tahta geçen Mikhail Rangabe (811-813) ve ondan sonraki imparator V. Leon (813-820) Bulgar ilerleyişini durduramadılar. Bizans ancak Krum'un âni ölümüyle (814) Bulgar tehdidinden kurtulabildi.

820 yılında tahta çıkan II. Mikhail ile Bizans'ta yeni bir hânedanın (Amorion) saltanatı başlıyordu. II. Mikhail (820-829) devrinin önemli olayları Girit (824) ve Sicilya'nın (827) müslümanlar tarafından fethi ile Anadolu'daki Thomas isyanıdır (820-823). Ölümünden sonra yerini alan oğlu Theophilos (829-842) ilim ve sanat hayranı aydın bir kişiydi. Sadece Bizans değil İslâm kültürünün de etkisinde kalmıştır. Bu etkilenmenin açık bir kanıtı olarak Theophilos'un Bağdat saraylarının resimlerini getirterek Bryas (bugünkü Küçükyalı) mevkiinde Abbâsî saraylarının benzeri bir saray yaptırmış olması ve kaynaklara göre eşsiz güzellikteki bu sarayda yaşamayı tercih etmesi gösterilebilir. Bununla beraber devri Abbâsî halifeleri Me'mûn ve Mu'tasım-Billâh'a karşı savaşlarla geçti. Halife Me'mûn'un 830'dan itibaren 833 yılına kadar her yıl Bizans arazisine giren ordularının Orta Anadolu'da (Tyana ve Herakleia bölgesi) ele geçirdiği kalelerde müslüman halkın yerleştirilmeye çalışılması gözlenecek olursa bu seferlerin bir fetih hareketi anlamını taşıdığı düşünülebilir. Me'mûn'un ölümünden sonra halife olan kardeşi Mu'tasım-Billâh Bizans'a karşı savaşları sürdürdü. 837 yılından sonra bu savaşlar artık sınır bölgesinde yapılan çarpışmalardan Anadolu'nun içine yönelen büyük bir sefer haline dönüştü. Ertesi yıl Abbâsî ordusunun bir kısmı Yeşilirmak boyunca ilerleyerek Dazimon (Kazova) denilen yerde İmparator Theophilos'un bizzat kumanda ettiği Bizans ordusunu yenerek (22 Temmuz) Ankara'yı zaptetti. Mu'tasım ise ordunun diğer kısmıyla hükümdar ailesinin doğum yeri olan Amorion (Ammûriye) üzerine yürüyerek on iki günlük bir kuşatmadan sonra şehri 12 Ağustos'ta zaptetti. Bu olay Bizans'ta büyük korku yarattı. İmparator Theophilos kapıldığı endişe duyguları içinde müslümanlara karşı yardım rica etmek üzere Fransa ve Venedik'e elçiler bile göndermişti.

Tasvir kırıclık hareketi, bu akımın son temsilcisi olan Theophilos'un ölümüyle

le kesin olarak bitti. Bu akımın doğurmuş olduğu dinî kargaşanın sona ermesini müteakip Bizans Devleti'nde kültür bakımından büyük bir ilerleme devri başlamış, İstanbul sarayında yeniden açılan yüksek okul fikir ve sanat merkezi olmuş, bunu siyasî ve askerî yükselme ve kudretlenme devri takip etmiştir. Theophilos'un oğlu III. Mikhail (842-867) tahta çıktığında henüz küçük bir çocuk olduğundan idareyi önce annesi Theodora, daha sonra dayısı Bardas yürüttü. Bu dönemde göze çarpan üç önemli kişi, devletin yöneticisi Bardas, İstanbul patriği Photios ve misyonerlik faaliyetini yürüten Konstantinos Kyrill'dir. Müslümanlara karşı Anadolu'da ve Sicilya'da savaşlara devam edildi. 860 yılında Ruslar ilk defa gemilerle İstanbul önünde görünerek başşehir kuşatılırsa da bir fırtına Rus filosunu mahvetti. Bu kuşatmadan kurtulduktan sonra Bizans, yeni Rus saldırılarını önlemek üzere bunları hristiyanlaştırmaya ve böylece kendi nüfuz alanına sokmaya karar vererek Hazarlar, Ruslar ve Balkanlar'daki Slavlar arasında din propagandasına başladı. İstanbul patriği Photios'un Roma'nın bütün hristiyan kilisesi üzerindeki yüksek hâkimiyet iddialarını kabul etmemesi, iki kilise arasındaki zıtlığı arttırdı. IX. yüzyılın ikinci yarısında Bizans İmparatorluğu din birliğini, askerî gücünü ve fikrî büyüklüğünü yeniden elde etmiş görünüyordu. Bu yükselme devri, III. Mikhail'i öldürerek (867) Bizans tahtına çıkan ve yeni bir hânedanın kurucusu olan Basileios ve onu takip eden imparatorlar zamanında doruk noktasına ulaşacaktır.

Makedonya hânedanı devrindeki yükseliş başlangıçta yavaş yürüdü. I. Basileios (867-886) Anadolu'da başarılar kazanarak doğu sınırını Fırat'a kadar ileriye götürebildi, fakat müslümanların batıda elde ettiği üstünlüğü bozmadı. Araplar 870 yılında Malta'yı, 878'de Sirakuza'yı ellerine geçirdiler. Bununla beraber Bizans Güney İtalya'da tutunabildi. Oğlu VI. Leon devrinde (886-912), 893'te Bulgar tahtına çıkan Symeon'un idaresindeki Bulgarlar Bizans'ın Balkan hâkimiyetini tehdit eden büyük bir tehlike haline geldiler. Aynı zamanda Armenia ve Kilikya bölgelerine yeniden giren müslümanlar doğu sınırında başarılar kazanmaktaydılar. X. yüzyılın ilk yıllarında Ege denizinde üstünlük sağlayan müslüman donanması adalara, Pelopones ve Tesalya sahillerindeki şehirlere hücum ede-

rek 902'de Demetrias ve 904'te Selânik'i zaptederek çok sayıda esir ve ganimet ele geçirmişti. Ayrıca 902'de imparatorluğun Sicilya'daki son üssü Taormina da müslümanlar tarafından zaptedilince Bizans'ın adadaki hâkimiyeti son buldu. Siyasî olaylar dışında VI. Leon devri, daha babası Basileios zamanında başlayan kanunların yeniden düzenlenmesi çalışmalarının tamamlanarak imparatorluğun uzun yıllar kullanacağı kanun koleksiyonunun Basilika adıyla yayımlanması bakımından da önem taşır. VI. Leon'dan sonra tahta kardeşi Aleksandros geçti, fakat bir yıl sonra öldü. Bunun üzerine VI. Leon'un küçük yaştaki oğlu VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) tahta çıkarılarak devlet yönetimi nâiblik meclisine verildi. Ancak Bulgar saldırıları yüzünden devletin bu yıllardaki çaresizliği kuvvetli bir askerî idarenin kurulmasını gerektiriyordu. Bu görevi Amiral Romanos Lakapenos üzerine aldı. Romanos kızı Helena'yı genç imparator VII. Konstantinos ile evlendirerek yönetimin başına geçti (919-944). Romanos'un politikası ne derece başarılı olursa olsun devlet birkaç defa İstanbul önlerine kadar uzanan Bulgar saldırılarının meydana getirdiği büyük tehikeden ancak Symeon'un ölümü (927) ile kurtuldu. Onun oğlu Petro devri ise tam aksine Bulgarlar'la iyi ilişkiler içinde geçti.

Balkanlar'da barış sağlayan I. Romanos, kuvvetlerini Anadolu'ya geçirmek ve doğu cephesinde müslümanlara karşı savaşmak imkânını elde etmişti. X. yüzyıl ortalarında askerî bakımdan iyice kuvvetlenmiş bulunan imparatorluk artık taarruza geçebilirdi. Doğru domestikusu Ioannes Kurkuas kumandasındaki Bizans ordusu Fırat'a kadar ilerledi; 934'te Malatya'yı, 943'te Meyyâfarikîn, Âmid, Dârâ ve Nusaybin'i zaptetti. Kurkuas'a karşı İslâm cephesinde savaşları Halep Hamdânî Emîri Seyfûddeve kâhramanlık destanları yaratarak ölümüne (967) kadar sürdürdü. Ne var ki Bizans ordularının ilerleyişi durdurulamadı. Bizans yeniden güçlenmişti. Bundan sonraki yıllarda da müslümanlar aleyhine topraklarını genişletecekti.

I. Romanos oğullarının hıyanetine uğrayarak iktidardan uzaklaştırılınca (944) VII. Konstantinos tahtına tek başına sahip oldu. Bu devirde müslümanlara karşı yapılan savaşları kumandan Nikephoros Phokas yürüttü. İlim ve sanatı destekleyen, bizzat kendisi de birçok eser yazmış olan İmparator VII. Konstanti-

nos'tan sonra oğlu II. Romanos zamanında (959-963) Bizans'ın elde ettiği en büyük başarı, uzun bir kuşatmadan sonra Girit adasının zaptedilmesi (961) olmuştur. II. Romanos arkasında iki küçük oğul bırakarak ölünce bu çocukların koruyucusu sıfatıyla devrin meşhur kumandanı Nikephoros Phokas dul imparatoriçe Theophano ile evlenerek tahta çıktı. Nikephoros 965'te Kıbrıs'ı müslümanlardan geri aldığı gibi aynı yıl Tarsus'un zaptıyla Kilikya bölgesini de Bizans hâkimiyetine soktu. Bizans için Suriye yolu açılmıştı. İmparatorluk orduları Kuzey Suriye'de birçok kale ve şehri ele geçirdikten sonra 969'da Antakya'yı zaptettiler. Aynı yıl bir saray suikastına kurban giden Nikephoros'un yerine Ioannes Çimiskes (969-976) imparator oldu. Saltanat yılları Araplar'a, Bulgarlar'a ve Ruslar'a karşı yaptığı başarılı savaşlarla doludur. Çimiskes'in idaresinde 974'te el-Cezîre, 975'te Suriye'ye giren Bizans orduları Dimaşk ve Beyrut'un kuzeyindeki bölgeye kadar ilerlediler. Artık hedef Kudüs idi, fakat bu teşebbüs gerçekleşemedi. Çünkü Mısır'a yerleşmiş bulunan Fâtımî hânedanı Filistin'i de zaptetmiş ve Bizans'ın bu bölgeyi işgalini engellemişti.

Çimiskes'in ölümüyle Makedonya hânedanının en büyük hükümdarı II. Basileios'a (976-1025) saltanat yolu açıldı. Kardeşi Konstantinos da kendisiyle birlikte tahta çıktıysa da hiçbir zaman devlet işlerine karışmadı. II. Basileios hâkimiyetinin ilk yıllarında, iktidar kavgasına giren askerî asâlet sınıfının temsilcileri Bardas Skleros ve Bardas Phokas ile mücadele etmek zorunda kaldı. Onun en büyük başarısı, Samuel'in idaresinde yeniden güçlenen Bulgarlar'a karşı yaptığı ve otuz yıl inatla sürdürdüğü savaşlar olmuştur. Nihayet 1014 yılında kazandığı zaferle Bulgar Devleti'ni yıkarak arazisini imparatorluğa ilhak etti. Ayrıca 1001 yılında Mısır Fâtımî hilâfeti ile imzaladığı anlaşma Bizans'ın doğudaki sınırını belirledi.

Bizans'ın bu devrede Ermeniler'e karşı güttüğü siyaset çok ilgi çekici ve kesin sonuçlu olmuştur. 1021 yılında II. Basileios doğu sınırına yaptığı seferle Gürcistan'ın bir kısmını ve Vaspurakan bölgesini imparatorluğa ilhak etmişti. Ayrıca Ermeni Kralı Smbat, doğudan gelen Türk akınlarının baskısı altında kendisinden sonra arazisini Bizans'a devretmek üzere II. Basileios ile anlaştı. 1045 yılında bu bölgenin de Bizans'a ilhakı ile

imparatorluk Anadolu eyaletlerinin giriş noktalarına hâkim olmuştu. II. Basileios'un Ermeni arazisini ilhak siyaseti, Bizans'ın askerî gücünü yitirmemesi şartıyla yararlı olabilirdi. Fakat bir süre sonra Selçuklu Türkleri taarruza geçtiklerinde Bizans'ın askerî gücü azalmış olduğu gibi doğu sınırında tampon bölge görevi yapan küçük Ermeni krallıkları da ortadan kalkmış bulunuyordu.

b) Bizans-Selçuklu Türkleri. II. Basileios 1025'te öldüğünde imparatorluk kudretinin en yüksek noktasındaydı. Bizans toprakları son yüzyıl içinde iki kat büyümüş ve sınırlar Tuna'dan Suriye'ye, İtalya'dan Kafkasya'ya kadar genişlemişti. Başarılı Bizans diplomasisi, devletin nüfuz alanını bu sınırların ötesine de taşımaktaydı. İmparatorluğun etrafını saran devletler Bizans'ın siyasî nüfuz ve kültürünü yayan bir çember oluşturmaktaydılar. Ancak II. Basileios'un kudretli eli ortadan kalkınca onun baskı altında tuttuğu bütün ayrılıkçı güçler yeniden canlandılar. Onun ölümünü takip eden otuz yıl (1025-1056) içinde devlet sadece hânedana gösterilen sadakate dayandı. Kardeşi VIII. Konstantinos ve kızları, önce Zoe ile birlikte yeteneksiz kocaları, sonra Theodora imparatorluğu yükselişinden daha hızlı bir şekilde çöküşe sürüklediler. 1057'deki askerî darbe Isaakios Komnenos'u tahta çıkardı. Onun tahttan feragatiyle iktidara X. Konstantinos Dukas sahip oldu (1059-1067). Daha sonra tahta IV. Romanos Diogenes (1068-1071) ve arkasından VII. Mikhail Dukas (1071-1078) geçti. Fakat yeni bir ihtilâl tacı Nikephoros Botaneiates'e (1078-1081) verdi.

Bu kısa saltanatlar devresinde ülke anarşi içinde çırpınırken batıda Normanlar Güney İtalya'yı ellerine geçirdiler. Ma-

Büyük Ayasofya mozaiklerinden birinde İmparator IX. Konstantinos ve karısı Zoe - İstanbul

car ve Peçenekler Tuna'yı aşarak devlet arazisini tahrip ettiler. Anadolu'da durum daha da tehlikeliydi. Doğu sınırında görünen Selçuklu Türkleri'nin ilerleyişi devletin varlığı bakımından çok daha ağır sonuçlar doğuracaktı. Selçuklu Türkleri ilk hükümdarları Tuğrul Bey'in idaresinde İran'ı itaat altına aldıktan sonra hilâfet merkezi Bağdat'a hâkim olmuşlar (1055) ve kısa zaman içinde Bizans İmparatorluğu ile Mısır Fâtımî hilâfetinin sınırlarına kadar bütün Yakındoğu'yu ele geçirmişlerdi. Armenia toprakları Bizans'a katıldığından doğuda dıştan gelen hücumlara karşı Bizans arazisini koruyacak tampon bir bölge kalmamıştı. Bu sebeple, başlayan Türk taarruzları doğrudan doğruya devlet topraklarına oldu. Devletin iç kudretsizliği ve savunma gücünün yetersizliği Türkler'e kolaylıkla Doğu Anadolu'ya girmek ve derinlemesine ilerlemek imkânını verdi. Selçuklu Sultanı Alparslan devrinde Türkler Ani'yi (1065) ve Kayseri'yi zaptettiler (1067). Bizans Selçuklu Türkleri'nin ilerleyişini durdurmaya çalıştı. 1059'da tahta çıkan X. Konstantinos Dukas ile imparatorluğun idaresi sivil partinin, bürokratların eline geçmişti. Sivil partinin ordunun sayısını azaltmaya, eyalet kumandanlarının gücünü kırmaya ve böylece askerî partinin kudretini zayıflatmaya yönelik yürüttüğü siyaset, aslında devletin askerî bakımdan kuvvetini yitirmesi sonucunu doğurmuştu. X. Konstantinos Dukas'ın ölümünden sonra imparatorluğun idaresini üzerine alan İmparatorçe Eudokia, dıştan gelen tehlikeleri ancak askerî bir hâkimiyetin durdurabileceğini anlamış ve devrin tanınmış kumandanı Romanos Diogenes ile evlenerek onu tahta çıkarmıştı (1068). Yeni kumandan-imparator IV. Romanos derhal Selçuklu taarruzlarını önlemek ve zaptedilen toprakları kurtarmak üzere çoğunluğunu Norman, Frank, Oğuz ve Peçenek ücretli askerlerinin teşkil ettiği bir ordu toplayarak harekete geçti. 1068 ve 1069'da yaptığı ilk seferler oldukça başarılı oldu. Fakat 1071 seferinde İmparator IV. Romanos tarafından kumanda edilen Bizans ordusu, sayıca üstünlüğüne rağmen Malazgirt'te Sultan Alparslan'ın Türk kuvvetleri karşısında büyük bir yenilgiye uğradı (26 Ağustos 1071). Hatta imparator Türk sultanına esir düştü. Sultan Alparslan kısa süre sonra bir antlaşma yaparak onu serbest bıraktıysa da imparatorun esaret haberi üzerine İstanbul'da tahta VII. Mik-

hail (1071-1078) çıkarılmıştı. IV. Romanos tahtını yeniden kazanmak için mücadeleye atıldı fakat başarılı olamadı. Yakalanarak gözlerine mil çekildi ve kısa bir süre sonra da öldü (1072).

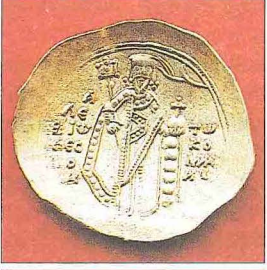
VII. Mihail'in saltanatı iç kavgalar, Balkanlar'daki ayaklanmalar ve ekonomik kriz içinde çalkanırken Türkler Anadolu'da ilerlemekte ve yerleşmekte idiler. Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya yapılan Türk akınları, Bizans'ın iç mücadelelerine karışan ve sık sık taraflardan birine askerî bakımdan yardımcı olan Türk beylerinin ve kumandanlarının başarısı sayesinde kısa zamanda Ege ve Marmara kıyılarına kadar ulaştı. Bu dönemde Bizans'a karşı başarılı olan en önemli kişi, Selçuklu ailesine mensup Kutalmış oğlu Süleyman Şah'tır. Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra Anadolu'daki fetih hareketine katılan ve Marmara bölgesine gelen Süleyman Şah, bu sırada Anatolikon teması kumandanı Nikephoros Botaneiates'in iktidarı ele geçirmek üzere giriştiği hareketi destekleyerek onunla beraber İznik'e kadar gelmiş ve Nikephoros tahta çıkarken o da bu şehrin hâkimiyetini ele geçirip, İznik başşehir olmak üzere Anadolu'da ilk Türk devletini (Anadolu Selçuklu Devleti) kurmuştur (1078).

Nikephoros Botaneiates'in (1078-1081) tahta çıkışı da imparatorluğun durumunu değiştirmede. Bizans'ı düştüğü bu çaresiz görünen durumdan kurtaran, askerî asâlet sınıfı tarafından imparator ilan edilen Aleksios Komnenos oldu. Gerçekten de Aleksios ve onun kurduğu Komnenoslar hânedanı imparatorluğa son defa olarak parlak bir yüzyıl daha yaşattılar. Aleksios'un (1081-1118) saltanat devresi çok güç şartlar altında başlamıştı. Hemen bütün Anadolu İstanbul'a kadar Selçuklular'ın eline geçmişti. Peçenekler Tuna'nın güneyindeki eyaletlere hâkim olmuşlar ve hepsinden önemlisi Normanlar doğrudan doğruya imparatorluk tacına göz dikerek Epiros bölgesine çıkmışlardı. Aleksios önce Normanlar'la savaştı. Venedik donanmasının yardımı ile Norman saldırısını püskürttü. Fakat Bizans'ın bu yardım için Venedik'e ödediği fatura çok yüksek oldu. Venedik imparatorluğun bütün limanlarında gümrük vergisi ödemedi ticaret yapma hakkını kazanıyordu (1082). Bu imtiyaz, özellikle daha sonraki yıllarda Bizans ticaretine büyük darbe vuracaktı. Aleksios bundan sonra Peçenekler'e döndü. Peçenekler'in Balkanlar'da

meydana getirdiği tehlike, bunların İzmir Emîri Çaka Bey ile anlaşarak 1090-1091 kışında İstanbul'u denizden ve karadan kuşatmaları ile doruğa ulaştı. Bizans'ın geleneksel siyasetini takip eden, yani müttefik düşmanlarını birbiri aleyhine kışkırtan imparator Peçenekler'e karşı Kumanlar'la anlaştı ve 29 Nisan 1091'de Levunion'da yapılan kanlı bir savaş sonunda Peçenekler'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Batıda elde edilen bu başarılarından sonra Aleksios 1095'te Anadolu Selçuklularına saldırmaya hazırlandı. Çünkü Süleyman Şah'ın ölümünden (1086) sonra Anadolu Selçuklu sultanlığının parçalanması ve Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümü ile (1092) Türk dünyası içinde çıkan karışıklıklar Bizans'a Anadolu topraklarını yeniden ele geçirmek fırsatını yaratmış gibiydi. Fakat ertesi yıl (1096) batıdan kopup gelen Haçlı orduları Aleksios'un planlarını altüst etti. Bununla beraber Aleksios Haçlı reisleriyle anlaşmalar yaparak onlardan faydalanmasını bildi. 1097'de Haçlılar'ın kuşattığı, babası Süleyman Şah'ın ölümünden sonra İsfahan'da hapsedilen ve ancak Melikşah'ın ölümü üzerine buradan kaçarak 1093 yılı başında İznik'e dönmüş bulunan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'ın başşehir İznik Bizans'a teslim oldu (19 Haziran 1097). Haçlılar Anadolu içinden geçerek 1098'de Antakya, 1099'da Kudüs'ü zaptettiler. Böylece gayesine ulaşmış olan bu sefer sonunda Haçlılar Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'ta küçük devletler kurarken İmparator Aleksios, Anadolu'nun batı bölgesini yeniden ele geçirmek ve Kilikya ile Suriye'de birçok liman şehrini geri almak imkânını buldu. Sonuçta Boğaziçi kıyılarına kadar ilerlemiş olan Türkler, Ege ve Marmara bölgelerinden Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmışlardı.

Büyük Ayasofya mozaiklerinden bir başkasında Komnenos hânedanından İmparator II. İoannes ve karısı Irene - İstanbul

Komnenoslar
hânedanının
kurucusu
I. Aleksios
devrinde
basılmış
altın sikke
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teşhir,
nr. 1290)

II. İoannes Komnenos (1118-1143) babasının siyasetini devam ettirdi. Saltanatının ilk yıllarında Trakya'ya kadar ilerlemiş olan Peçenekler'i 1122'de kesin bir yenilgiye uğratan II. İoannes bundan sonra Sırbistan'ı itaata altına aldı ve Macarlar'ı Bizans ile barış yapmaya zorladı. Batı sınırını güvence altına aldıktan sonra Anadolu'ya dönen imparator Dânişmendliler ve Selçuklular'la savaşarak kısa süre için de olsa Denizli'yi (1120), Çankırı ve Kastamonu'yu (1135) geri aldı. Fakat onun asıl hedefi, Haçlılar'la anlaşarak Kilikya'ya yerleşmeye çalışan Ermeniler'in hâkimiyetine son vermek ve Antakya Haçlı Devleti'ni zaptetmekti. Her ne kadar imparator tam olarak hedefine ulaşamadıysa da 1137 ve 1142 yıllarında yapılan seferlerle Kilikya ve Toros dağlık bölgeleri itaata alındığı gibi Antakya üzerinde de Bizans'ın hâkimiyeti kısmen sağlandı.

Oğlu Manuel Komnenos devrinde (1143-1180) Bizans için en büyük tehlike Sicilya Normanları oldu. Kral II. Roger'nin idaresindeki Normanlar 1147 yılında Bizans'ın Yunanistan'daki topraklarına saldırdılar, ipek sanayiinin merkezleri olan Korinthos ve Thebai şehirlerini işgal ettiler, hatta Korfu adasını zaptettiler. Aynı yıl, Urfa'nın 1144'te Atabeg İmâdüddin Zengî tarafından fethedilerek yeniden Türk dünyasına kazandırılması üzerine Avrupa'da doğan yeni bir Haçlı heycanıyla hazırlıklarına başlanan ve ancak üç yılda tamamlanan Alman ve Fransız birliklerinden kurulu II. Haçlı Seferi orduları da Bizans arazisine girdiler. İmparator Manuel Haçlılar'ın bu teşebbüsüne katılmadıysa da onlarla iyi münasebetler içinde kalmaya çalıştı. Alman

Kralı III. Konrad ile Normanlar'a karşı bir anlaşma yaptı ve Venedik'in de yardımı ile Normanlar'ı geri püskürttü, hatta 1154 yılında Bizans birlikleri tekrar İtalya'ya çıktılar. Ancak Bizans'ın Adriyatik denizinin iki sahiline hâkim olması Venedik'in işine gelmiyordu. Venedik bu defa Normanlar'la anlaştı. Bizans'ın düşmanı Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa da bu ittifaka katıldı. Bu yüzden imparatorluğun Güney İtalya'ya hâkim olmak için yaptığı son teşebbüs de neticesiz kalmış oldu. Doğuda ise Manuel, aynen babası gibi, Antakya Haçlı Devleti ile anlaşarak isyan eden Kilikya Ermenileri'ni itaata almak ve Antakya üzerinde Bizans'ın hâkimiyetini yeniden ispat etmek gayesiyle 1158-1159'da bu bölgeye sefer yaptı. Bu arada Halep Hükümdarı Nüreddin Zengî (1159) ve Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan ile barış anlaşmaları imzaladı (1161). Bundan sonra Balkanlar'da giriştiği mücadele sonunda Macarlar'a (1167) ve Sırp'lar'a imparatorluğun hâkimiyetini kabul ettirdi (1172). Dalmaçya, Hırvatistan, Bosna ve Sirmium bölgeleri yeniden Bizans'a bağlandı. Bu parlak görünen başarılar Manuel'e Anadolu Selçuklu Devleti'ne saldırmak ve Türkler'i Anadolu'dan atmak umudunu verdi. Manuel muazzam bir ordu ile yola çıkarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi Konya üzerine yürüdü. Fakat Bizans ordusu Denizli'den sonra Myriokephalon (Mir-yokephalon) Kalesi yakınında dar bir vadi-den geçtiği sırada Türkler'in hücumuna uğrayarak hemen tamamı kılıçtan geçirildi (17 Eylül 1176). Malazgirt'ten 105 yıl sonra Bizans'ın kaybettiği bu savaş artık Türkler'in Anadolu'dan çıkarılma-yacağına kesin bir kanıt oldu.

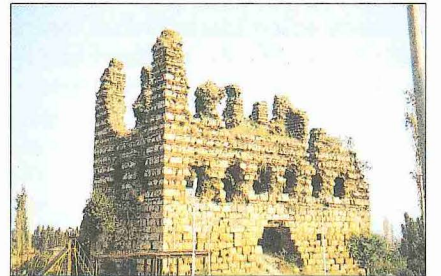
Komnenos hânedanının ilk üç hükümdarı siyasî ve askerî alandaki beceri ve başarıları ile imparatorluğun sınırlarını genişletmiş, Bizans'a eski itibarını kazandırmışlardı. Fakat bu sadece görünüşte böyleydi. İmparatorluk VII. yüzyıldan itibaren olduğu gibi köklü bir yenileşme ve kuvvetlenme gücünü bulamamıştı. Bu sebeple Manuel'in ölümünden sonra iktidar zayıf ellerde kalınca imparatorluk siyasetinin tahrik ettiği düşmanlıklar kısa zamanda devleti felâkete sürükledi. Manuel'in Latin taraftaki siyaseti Bizanslılar ile Batılılar arasında derin bir nefret doğurmuştu. Bu nefret 1182'de İstanbul'da Latinler'in katliama uğratılmasıyla su yüzüne çıkarken bu duygulardan faydalanan Andronikos Komnenos'u

da iktidar mevkiine yükseltti (1182-1185). Batı dünyası bu katliamın intikamını, Normanlar'ın 1185'te Bizans'a saldırarak Selânik'te yaptıkları misilleme ile aldı. Normanlar İstanbul'a doğru yürürken asiller Andronikos'u tahttan indirerek öldürdüler. İktidara kısa ömürlü yeni bir hânedanın ilk temsilcisi Isaakios Angelos getirildi.

II. Isaakios (1185-1195) Normanlar'ın işgal ettikleri araziye geri aldıysa da Sırp ve Bulgarlar'ın Bizans aleyhine gelişmelerini ve saldırılarını önleyemedi. Saltanatı sırasında Sultan Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Kudüs kralık ordusunu Hittin'de imha ederek kazandığı büyük zafer (4 Temmuz 1187) ve Kudüs'ü fethi (2 Ekim 1187) üzerine, kutsal toprakları geri almak için tertiplenen III. Haçlı Seferi'ne katılan Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın düşmanca tutum ve davranışla devlet arazisinden geçişi Bizans'a yeni zorluklar doğurdu (1189-1190). Bizans bakımından bu Haçlı seferinin diğer olumsuz bir yanı da Kıbrıs adasının İngiltere Kralı Richard tarafından işgali olmuştur. Bu tarihten sonra Kıbrıs bir daha Bizans hâkimiyetine girmeyecektir.

Bizans bu dönemde iç ve dış mücadelelerle tükenirken imparatorluk aleyhine birbirleriyle daha sıkı kenetlenmiş bulunan Batılı devletler Bizans'a saldırmak için artık sadece bir fırsat beklemekteydiler. Bu fırsatı da IV. Haçlı Seferi verdi. Kardeşi III. Aleksios Angelos (1195-1203) tarafından saltanatına son verilen II. Isaakios'un oğlu Aleksios yardım sağlamak üzere batıya koştu. Batılı devletler bu sırada IV. Haçlı Seferi'nin hazırlığı içindeydiler. Tahtı yeniden ele geçirmek için Aleksios'un yardım çağırısı ve Venedik doğu Enrico Dandolo'nun Bizans hâkimiyetini yıkmak arzusu Haçlı Seferi'-

Komnenoslar hânedanına ait saray kalıntıları - Trabzon

ni asıl hedefinden saptırdı. Boniface de Montferrat kumandasındaki Haçlı donanması, düşürülmüş hükümdarı tekrar tahta çıkarmak bahanesiyle İstanbul'a hareket etti. Haçlılar 17 Temmuz 1203'te İstanbul'da II. Isaakios ve oğlunu tahta çıkardılar. Fakat İstanbul halkı ayaklanarak Latinler'le iş birliği yapan hükümdarlarını öldürünce Haçlılar şehre saldırarak zaptettiler (13 Nisan 1204). Yüzyıllardan beri dünyanın kültür merkezi olan İstanbul üç gün süreyle tarihte benzeri görülmeeyen şekilde yağmalandı, yakılıp yıkıldı. Batı Avrupa saray ve kiliseleri kısa zamanda Bizans'tan çalınıp götürülen hazinelerle doldu. İstanbul'da bir Latin devleti kurularak iktidara Baudouin de Flandr getirildi. İmparatorluk arazisi işgalciler arasında bölüşüldü. Latin Devleti'nin hükümdarı Baudouin'e Bizans arazisinin dörtte biri ile Trakya ve Kuzeybatı Anadolu toprakları verildi. Haçlı ordusunun kumandanı Boniface de Montferrat Selânik'te Tesalya bölgesini içine alan bir krallık kurdu. Venedik'in kazancı hepsinden fazla oldu; hemen bütün Ege adaları ile Çanakkale, Tekirdağ, Modon, Koron, Draç, Ragusa gibi limanları ve Edirne'yi ele geçirdi. Ayrıca Orta Yunanistan ve Pelopones'te Selânik Krallığı'na bağlı küçük devletler kuruldu. Bunun yanı sıra İstanbul'dan kaçan Bizans erkânı henüz Latinler tarafından zaptedilmemiş bulunan Epiros bölgesinde ve İznik'te Bizans'ın uzantısı olan iki devlet kurdular. II. Isaakios'un kuzeni Mikhail Angelos merkezi Arta olmak üzere Epiros Devleti'ni tesis etti. III. Aleksios'un damadı Theodoros Laskaris de İznik Devleti'ni kurdu. İstanbul'un Latinler'ce zaptı ile ilişkili olmayarak, I. Andronikos'un torunları Aleksios ve David ise bu sırada Karadeniz'in güneydoğu sahillerinde Sinop'a kadar uzayan ve merkezi Trabzon olan bir devlet kurmuşlardı (1204).

Epiros ve İznik devletlerinin hedefi İstanbul'u Latinler'den geri alabilmektir. Bu sebeple daha başlangıçtan itibaren takip ettikleri siyaset bu plana uygun oldu. Ancak İstanbul'u ele geçirmek isteyen üçüncü bir aday daha vardı: Bulgar Çarlık Devleti. İznik'te I. Theodoros Laskaris (1204-1222) Selçuklular, Latinler ve Trabzon Devleti'yle giriştiği mücadelelerden başarılı çıkarak sınırlarını Marmara'nın güneyinden Sakarya ve Menderes'e kadar genişletti. Yerine geçen damadı III. Ioannes Vatatzes (1222-1254) aynı siyaseti benimseyerek gelişmeyi de-

vam ettirdi. Fakat bu sırada Epiros Devleti, kurucusunun kardeşi Theodoros Angelos'un (1215-1230) idaresinde en parlak dönemini yaşıyordu ve İstanbul'u zaptetmek bakımından İznik Devleti'ne oranla daha güçlü ve şanslı görünüyordu. Var ki Theodoros'un aynı hedefi gaye edinmiş olan Bulgar Çarı II. Ivan Asen ile 1230'da yaptığı Klokotnica Savaşı'nda uğradığı korkunç yenilgi Epiros Devleti'nin sonu oldu. Bulgarlar'ın başarısı da uzun sürmedi. 1241'de II. Ivan'ın ölümünden sonra başlayan Moğol istilâsı Bulgar Devleti'nin gücünü yıldı. İznik Hükümdarı III. Ioannes Vatatzes bu iktidar boşluğundan faydalandı. 1246'da Trakya'ya geçerek Bulgarlar'ın işgal ettikleri toprakları ve Selânik'i ele geçirdi. Ayrıca doğu yönünden Anadolu'ya girmiş bulunan Moğollar'ın saldırılarıyla Anadolu Selçuklu Sultanlığı çökerken İznik Devleti bu tehlikeden hiçbir zarara uğramadan kurtulmuştu. III. Ioannes Vatatzes'in ölümünden sonra yerini alan oğlu II. Theodoros Laskaris'in (1254-1258) kısa saltanat devresi İznik Devleti'nin dış siyasetinde önemli bir değişiklik yapmadı. Yerine geçen küçük yaştaki oğlu IV. Ioannes Laskaris'e, aristokrasinin en kabiliyetli ve seçkin temsilcisi Mikhail Palaiologos önce nâib seçildi, fakat kısa zamanda müsterek imparator sıfatıyla tahta çıktı (1258-1282). Mikhail Palaiologos, İznik Devleti'nin gittikçe güçlenmesinden endişeye kapılan Sicilya, Epiros, Akhaia ve Sırp krallarının birleşik ordusuna karşı çok sayıda Selçuklu birlikleriyle desteklenmiş kuvvetli bir ordu ile çıktı ve Pelagonia'da yapılan savaşı kesin bir başarıyla kazandı (1259). Artık sıra İstanbul'un Latinler'den geri alınmasına gelmişti. Uzun yıllardan beri siyasî ve askerî yönden planlanan bu teşebbüs şaşırtıcı bir kolaylıkla gerçekleşti ve İznik birlikleri 25 Temmuz 1261'de İstanbul'a girerek Latin Devleti'nin hâkimiyetine son verdiler.

İstanbul Bizans İmparatorluğu'nun yeniden başşehri olurken meşrû imparator küçük IV. Ioannes'i ortadan kaldıran Mikhail'in 15 Ağustos 1261'de Ayasofya'da taç giymesiyle iktidar imparatorluğun sonuna kadar hüküm sürecek yeni bir hânedanın eline geçiyordu: Palaiologos hânedanı. VIII. Mikhail Bizans tahtına çıktığı sırada imparatorluğun sınırları ancak Trakya, Makedonya'nın bir kısmı, Ege adaları ve Anadolu'nun kuzeybatı bölgesini içine alıyordu. İmparatorluğun kaybedilmiş eski topraklarını ye-

niden ele geçirmek için mücadeleye başlayan VIII. Mikhail, 1262'de Latinler'den Mora'yı, 1264'te Bulgarlar'dan Makedonya'nın bir kısmını ele geçirdiği gibi 1265'te Yanya'yı zaptederek Epiros'a imparatorluğun hâkimiyetini kabul ettirdi. Venedik'in baskısına karşı VIII. Mikhail Cenova'nın eski ticarî imtiyazlarını artırarak bunlarla anlaşma yaptı ve Galata'da bir koloni kurmalarına izin verdi (1267). Bu devrede Sicilya-Napoli Kralı Charles d'Anjou Bizans'ın en tehlikeli düşmanıydı. Charles 1267'de Korfu, 1272'de Draç ve Epiros sahillerini işgal ettikten sonra Sırp ve Bulgarlar'la anlaşmıştı. Bu sıkışık durumdan Bizans, papanın Roma ve İstanbul kiliselerini birleştirme teklifini kabul ederek kurtulmaya çalıştı ve Lyon Konsili'nde (1274) papanın üstünlüğünü tanımak zorunda kaldı. Ancak bu birleşme Bizans Ortodoks halkı tarafından şiddetli tepkilerle reddedilirken Ortodoks kilise içinde de ayrılıklara sebep oldu. Diğer taraftan kiliselerin birleştirilmesi formülünün Bizans'a pek fayda sağlamadığı kısa zamanda anlaşıldı. Bizans'a karşı mücadeleden vazgeçmeyen Charles d'Anjou, bu defa papalığı da kendi tarafına çekerek Venedik, Sırp ve Bulgarlar'la yeniden bir anlaşma yaptı. Bizans'ı bu kritik durumda imparator VIII. Mikhail'in Sicilya'da çıkarttığı isyan kurtardı (1282). Onun devrinde doğu sınırı Anadolu Selçuklu Devleti'nin İlhanlılar'ın baskısı altında bulunmaları sebebiyle sakindi. Mikhail durumunu, doğudaki güç dengesi üç devletten önce İlhanlılar'la, sonra bunların rakibi Altın Orda ve Mısır Memlûk devletleriyle dostluklar kurmak suretiyle korumaya çalıştı.

VIII. Mikhail'in büyük bir gayretle yeniden canlandırmaya çalıştığı sınırları küçülmüş Bizans Devleti, dış tehlikelere karşı kendini ancak içte birlik ve beraberliği sağlamak suretiyle koruyabiliirdi. Halbuki bunun tam tersi oldu. Ölümünden sonra yerini alan oğlu II. Andronikos ve onu takip eden imparatorlar devrinde ülkede iç karışıklıklar ve isyanlar birbirini kovaladı. Bu dönemde Bizans, Anadolu'da Osmanlı Türkleri ve Balkanlar'da Sırp olmak üzere yeni ve güçlü gittikçe artan iki düşman arasında kaldı. II. Andronikos (1282-1328) Sırp saldırılarını, toprak kaybına uğramak pahasına da olsa, 1299'da yaptığı barışla durdurmaya çalıştı. Venedik ile süren savaş ise ağır bir tazminat ödemek şartıyla sona erdirildi (1302). Fakat bu yıllarda

Bizans için en büyük tehlike Anadolu'da gittikçe güçlenen Türkler idi.

c) Bizans-Osmanlı Türkleri. XIII. yüzyılın sonunda Moğol baskısı yüzünden çöken Anadolu Selçuklu Devleti'nin toprakları üzerinde yeni küçük Türk beylikleri kurulmaya başlamıştı. Batı Anadolu'da kurulan Beylikler arazilerini Bizans aleyhine genişleterek üzerlerine gönderilen Bizans ordularını yenmekteydiler. Devletin bu sıkışık anında Roger de Flor idaresindeki 6500 kişilik Katalan birliği, ücretli asker olarak hizmette bulunmak ve Türkler'e karşı mücadele etmek üzere Bizans'ın yardımına koştu (1303). Nitekim 1304'te Germiyanogulları'nın kuşattığı Alaşehir'i kurtardılar. Fakat Katalanlar her yeri yağma ve tahribe başlayınca Bizans bunlardan kurtulmak için bu birlikleri Trakya'ya geçirdi ve Roger de Flor'u öldürttü (1305). Katalanlar reislerinin öcünü almak üzere Trakya'yı yağmaladılar ve sonunda Yunanistan'a çekilerek burada bir devlet kurdular (1311-1379). Aynı yıllarda Anadolu'da yeni bir Türk beyliği tarih sahnesinde beliryordu: Osmanlı Beyliği. Osman Gazi'nin (1299-1326) idaresinde hızla gelişen beylik Bizans'a karşı ilk zaferini 1301'de Yalova yakınında yapılan Baphaon (Koyunhisar) Savaşı'nda kazandı. Bu zaferi Kocaeli ve Marmara'nın güneyindeki bölgede bulunan birçok kalenin fethi takip etti. Bizans Türk ilerleyişi karşısında âciz kalmıştı. II. Andronikos'un saltanatının son yıllarında Bursa da Osman Gazi'nin yerine geçen oğlu Orhan Gazi (1326-1362) tarafından fethedilerek (6 Nisan 1326) Osmanlı Beyliği'nin başşehri oldu.

II. Andronikos, oğlu IX. Mikhail'in 1320'de kendinden önce ölümü üzerine torunu Andronikos'u müsterek imparator ilân etmişti. Fakat kısa zamanda dede ile torunun arası açılmış ve sonunda genç Andronikos dedesini tahttan indirerek tek başına iktidara sahip olmuştu. III. Andronikos devrinde (1328-1341) Osmanlı Türkleri'nin fetih hareketleri devam etti. İznik'i kuşatan Osmanlılar'a karşı gönderilen ordu 1329'da Pelekanon'da (Maltepe) yenildi ve 1 Mart 1331'de İznik Orhan Gazi'nin eline geçti. Bundan altı yıl sonra da İzmit fethedildi. Bizans'ın Anadolu'daki hâkimiyeti geri gelmemek üzere son bulurken kudretlerini komşu Türk beyliklerine karşı geliştirmiş ve Karasi bölgesini de ele geçirmiş (1336) bulunan Osmanlılar, akınlarını deniz yoluyla Avrupa kıyılarına kadar uzatmaktaydılar. III. Andronikos Osmanlılar'ın iler-

Palaiologoslar hânedanı imparatorlarından III. Andronikos devrinde basılmış bakır sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 1361)

leyişini önleyemediği gibi Latinler'in işgal etmeye çalıştıkları Ege adalarında hâkimiyetini sağlayabilmek için artık Türk emirlerinden yardım isteyecek duruma düşmüştü.

III. Andronikos'un ölümünden sonra tahta dokuz yaşındaki oğlu V. Ioannes (1341-1391) geçti. Ölen imparator zamanında devleti fiilen yönetmiş bulunan büyük domestikos Ioannes Kantakuzenos çocuğun vasililiğini üzerine aldı. Buna ana imparatoriçe Anna de Savoyen ve patrik Ioannes Kalekas karşı çıktılar. Böylece Kantakuzenos ve Palaiologos aileleri arasında başlayan geçimsizlik iç savaşa dönüştü. Kantakuzenos kızı Theodora'yı 1346'da Osmanlı Hükümdarı Orhan Gazi ile evlendirerek Türkler'in yardımını sağladı ve 1347'de İstanbul'a girerek meşrû hükümdar V. Ioannes'e müsterek imparator olarak kabul edildi. Fakat bu müsterek saltanat da iç karışıklıkları önleyemedi. Bu dönemde kralları Stephan Duşan (1331-1355) idaresinde çok kuvvetlenmiş bulunan Sırp Devleti, iki imparator arasındaki iç savaşa karışarak topraklarını Bizans aleyhine genişletmek ve sınırlarını Mesta suyuna kadar ilerletmek fırsatını bulmuştu. Sırp ve Osmanlı devletleri arasında sıkışıp kalan Bizans, değil düşmanlarına karşı koymak, varlığını sürdürebilmek için artık bunların desteğine muhtaç bir duruma düşmüştü. Kantakuzenos'tan kurtulmak isteyen V. Ioannes Sırp kralından yardım isteyince Kantakuzenos da yine Türkler'e başvurdu. Stephan Duşan, V. Ioannes'e 7000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Buna karşılık Orhan Bey de oğlu Süleyman Paşa kumandasında sayısı 10.000'i bulan bir birliği Kantakuzenos'a yolladı.

Böylece iktidar için birbirleriyle çekişen Bizans imparatorları arasındaki mücadelenin sonucunu tayin etmek Osmanlılar ile Sırp'lar'a kalmış oldu. Sırp kuvvetleri ile İmparator V. Ioannes'in birlikleri beraberce Türkler'e karşı çıktılar, fakat 1352 yılının sonunda Dimetoka yakınında yapılan savaşta Türkler karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. Ancak Türkler'in kazandığı başarı ile Kantakuzenos'un elde ettiği üstünlük fazla sürmedi. Kantakuzenos'un yardım çağrılarıyla Türkler'in Trakya'da yerleşmelerini kolaylaştırmış olması muhaliflerini daha da çoğaltmıştı. Türkler'in yardım seferleri artık Avrupa topraklarında kuvvetle yerleşmeye dönüşüyordu. Türkler 1352'de yardımlarının karşılığı olarak Tzympe (Cimbi) Kalesi'ni almışlar, 1354'te Süleyman Paşa Kallipolis'i (Gelibolu) zaptetmişti. Aynı yıl İmparator V. Ioannes Cenovalılar'ın yardımı ile Kantakuzenos'tan kurtulduysa da Türkler'in ilerleyişine karşı bir şey yapamadı. Ayrıca Venedik, Cenova ve Sırp kralı Bizans'a son darbeyi vurmaya hazırlanıyorlardı. Fakat Sırp Kralı Stephan Duşan'ın ölümü bu tehlikeyi ortadan kaldırdı. Buna karşılık Türkler Gelibolu'ya yerleştikten sonra sistemli bir şekilde Trakya'yı fethetmeye başladılar. 1357'ye kadar Bolayır, Malkara, İpsala, Tekirdağ ve Çorlu Türkler'in eline geçmiş bulunuyordu. Osmanlı ordusu 1359'da ilk defa İstanbul surlarının önünde görüldü. İmparator iyi ilişkiler kurmak suretiyle Türkler'i durdurmaya çalıştı, fakat istediği sonucu elde edemedi.

Orhan Gazi'nin ölümünden sonra Osmanlı sultanı olan I. Murad (1362-1389) fetihlere devam ederek 1363'te Edirne ve Filibe'yi zaptettikten sonra Edirne'yi başşehir yapmak suretiyle devletin ağırlık merkezini Avrupa kıtasına taşıdı. Türkler'in ilerleyişine karşı bir şey yapamayan Bizans kendine yeni müttefikler bulmak peşindeydi. İmparator V. Ioannes, Duşan'ın ölümünden sonra eski kudretini kaybetmiş Sırbistan ile dinî ve ekonomik kargaşalık içinde bulunan Bulgaristan'dan destek göremeyeceğini anlayınca Batı'dan yardım temin etmek gayesiyle yeniden papaya başvurdu. Fakat istediği yardımı elde edemedi. Bunun üzerine imparator 1366'da Macaristan'a giderek Kral Layoş ile anlaşmaya çalıştı, ancak bu teşebbüs de bir netice vermedi. Bundan sonra imparator, papanın kendisiyle görüşmek istemesi üzerine 1369'da Roma'ya gitti ve Ba-

tı'nın yardımını sağlayabilmek umuduy-la Katolikliği kabul etti. Fakat İstanbul kilisesi buna şiddetle karşı çıktı. İmparatorun davranışı İstanbul ve Roma kiliselerinin birleşmesini, yani "union"u sağlamak hususunda hiçbir fayda sağlamamıştı. Roma'dan Venedik'e giden imparator nihayet Bozcaada'nın verilmesi şartıyla Venedik'ten malî yardım temin edebildi. Ancak İstanbul'da kendisine vekâlet eden oğlu IV. Andronikos adanın Venedik'e verilmesini reddedince zor durumda kaldı. Yardımına Selânik'te hüküm süren diğer oğlu Manuel koştı ve imparator V. İoannes ancak 1371 sonbaharında İstanbul'a dönebildi. Aynı yıl Türkler'in Sırplar'a karşı kazandığı yeni ve muazzam bir zafer (26 Eylül 1371), imparatorun Bizans için elde etmeye uğraştığı yardımın ne kadar gerekli olduğunu açıkça belli etmişti. Bu zaferden sonra Makedonya Türkler'in eline geçtiği gibi Bizans İmparatorluğu ve Bulgar Çarlığı da Türkler'in hâkimiyetini tanıyor, haraç ödemeyi ve Osmanlı ordusunda hizmeti kabul ediyorlardı. Bizans artık vassâl devlet durumuna düşmüştü.

Türk baskısının böylesine arttığı devrede iç karışıklıklar da durmuş değildi. İmparator V. İoannes vassâllık görevi dolayısıyla Sultan I. Murad'a Anadolu'daki bir seferinde refakat ederken oğlu IV. Andronikos Osmanlı şehzadesi Savcı Bey ile birlikte babalarına karşı isyan ettiler (1373). Sultan I. Murad bu isyanı derhal bastırdı. Gözlerine mil çekilen Savcı ölürken aynı cezaya -hafif şekilde- çarptırılan Andronikos yaşamını sürdürdü. V. İoannes bu olaydan sonra diğer oğlu Manuel'i kendisine müşterek imparator ilân etti. Ancak hânedan içindeki anlaşmazlıklar bununla da bitmedi. Bozcaada'yı Venedik'e vermeyi vaad etmiş olan V. İoannes'e karşı Cenovalılar bu durumu önlemek için İstanbul'da tutuklu bulunan Andronikos'un Galata'ya kaçmasına yardım ettiler ve Andronikos Türkler'in de desteğiyle 1376'da babasının yerine tahta çıktı. Bir süre önce geri alınmış olan Gelibolu'yu tekrar Türkler'e teslim etti, Bozcaada'yı da Cenovalılar'a verdi. Fakat Venedik'in müdahalesi yüzünden Cenovalılar adaya sahip olamadılar. Bu arada V. İoannes Türkler'in yardımı ile tahtını yeniden elde etti (1379). Bunun karşılığında Osmanlı hükümdarına haraç ödemeyi ve savaş sırasında askerî birlikler göndermeyi kabul etmişti. Kısa süre sonra İmparator V. İoannes oğlu IV. Andronikos'a Marmara kenarında el-

de kalan şehirleri teslim etmek zorunda kaldı. İkinci oğlu Manuel Selânik'te, üçüncü oğlu Theodoros da Mora'da hüküm sürmeye başladılar. Böylece imparatorluk arazisi Türk fetihleriyle gittikçe küçüldüğü bir sırada geriye kalan topraklar da imparator ve oğulları arasında bölüşülmüş oldu (1382).

Osmanlılar'ın Balkanlar'daki taarruzları artarken Manuel Selânik'ten Türkler'e mukabil saldırıda bulundu. Bu davranış, Osmanlılar'ın 1383'te Serez'i ve üç yıl süren kuşatmadan sonra 1387'de Selânik'i ele geçirmeleriyle cevaplandırıldı. Osmanlı fetihleri, 1389'da Sırplar'a karşı kazanılan I. Koşova Savaşı ile bütün Balkan yarımadasına yayıldı. Bu savaşta şehid olan Sultan I. Murad'ın yerine oğlu Yıldırım Bayezid'in tahta çıkışı ile Bizans üzerindeki Osmanlı baskısı arttı. Yıldırım Bayezid'in desteğiyle bu defa torunu VII. İoannes tarafından tahtan indirilen İmparator V. İoannes birkaç ay sonra oğlu Manuel'in yardımı ile hâkimiyetini yeniden sağlayabildi, fakat kısa bir süre sonra öldü (1391).

Babasının ölümü üzerine yeğeni VII. İoannes'ten önce davranarak tahta çıkan II. Manuel 1391-1425 yılları arasında hüküm sürdü. Bu dönemde imparatorluk artık sadece surlar içinde kalan İstanbul'dan ibaretti. Üstelik şehir daha Manuel'in tahta çıktığı 1391 yılında Sultan Bayezid tarafından abluka altına alındı ve ancak yeni imparatorun daha fazla vergi ödemeyi ve İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulmasını kabul etmesiyle kaldırıldı. Daha sonraki yıllarda Osmanlı fetihleri bütün Balkan yarımadasını kapladı. 1395'te Türkler Tuna nehrine varmışlardı. Bizans'ın yıllardan beri yardım çağrılarını duymazlıktan gelen Batı ülkeleri, Macaristan'ın da Türk tehdidi karşısında kaldığını görünce yeni bir Haçlı ordusu toplayıp Bizans ile de bağlantı kurdular. Fakat 25 Eylül 1396'da Niğbolu'da yapılan savaşta Yıldırım Bayezid'in kumandasındaki Türkler karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. Türkler tarafından abluka altında tutulan İstanbul için artık kurtuluş ümidi kalmamış gibiydi. İmparator II. Manuel çaresizlik içinde papadan, Venedik, Fransa, İngiltere ve Rusya'dan yardım dilenmekteydi, fakat hiçbir sonuç sağlayamayınca aynen babası gibi bizzat Batı'ya giderek yardım temin etmeye çalıştı. 1399 yılı sonunda çıktığı ve üç yıl süren bu seyahati sırasında sadece güzel sözlerle dolu vaatler alabildi. Ne var ki henüz Bizans'ın sonu gelmemişti. Kudretli Os-

manlı Hükümdarı Bayezid, Orta Asya'dan kopup gelen, İran, Mezopotamya ve Suriye'yi tahrip ettikten sonra Anadolu'ya saldıran Timur ile 28 Temmuz 1402'de yaptığı Ankara Savaşı'nı kaybetti ve düşmanının eline düşerek hayatını esarette yitirdi. Bu yenilgi Osmanlılar için büyük bir darbe oldu ve devlet içinde çıkan karışıklıklar Bizans'a hiç olmazsa daha elli yıl yaşama imkânı verdi.

Bizans bu durumdan faydalandı. Osmanlı şehzadelerinin taht kavgalarına karıştı; önce Süleyman Çelebi ile 1403'te bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Selânik ve civarı ile Marmara ve Karadeniz sahilindeki birçok şehir ve adayı geri aldığı gibi Türkler'e ödemekte olduğu yıllık haraçtan da kurtuldu. Bu durum 1411'de Mûsâ Çelebi'nin Süleyman'ı mağlûp ederek iktidarı eline geçirmesiyle bozuldu. İstanbul Mûsâ'nın birlikleri tarafından kuşatıldı (1411). İmparator II. Manuel bu defa Çelebi Mehmed ile anlaştı. Mehmed 1413'te kardeşi Mûsâ'yı ortadan kaldırarak Osmanlı tahtına tek başına sahip oldu. Çelebi Sultan Mehmed (1413-1421) iç bunalmının atlatılmasından sonra devletin özellikle Anadolu'daki hâkimiyetini yeniden güçlendirmeye çalıştı ve bu yüzden saltanatı süresince Bizans ile iyi ilişkiler içinde kaldı. Ölümünden sonra oğlu II. Murad'ın Osmanlı tahtına çıkması ile bu dostluk dönemi sona erdi. II. Manuel artık yaşlanmıştı. Saltanatının son yıllarında Bizans'ın idaresini, 1421'de müsterek imparator ilân ettiği oğlu VIII. İoannes üzerine almıştı. VIII. İoannes, Sultan II. Murad'a karşı taht iddiası olarak ortaya çıkan Mustafa Çelebi'yi destekledi. Fakat Sultan II. Murad bu isyanı bastırdığı gibi hemen arkasından İstanbul'u kuşattı. Kuşatma 8 Haziran 1422'de başladı. Öncekilere çok daha düzenli olan ve İstanbul için büyük tehlike yaratan bu kuşatma ise sultanın kardeşi Mustafa'nın isyanı yüzünden sonuçsuz kaldı. İstanbul bu defa da kurtulmuştu. Bununla beraber Türk birlikleri 1423'te Güney Yunanistan'a ve Mora'ya girdiler. Bir taraftan da Selânik kuşatıldı. Bizans yeniden haraç ödemeyi kabul ederek Sultan II. Murad ile bir anlaşma yapabildi. Ancak kaybedilen toprakların geri alınması bahis konusu bile olamazdı. Bu arada Türkler'in eline geçmesini önlemek maksadıyla Selânik Venedik'in idaresine bırakıldı, fakat buradaki Venedik hâkimiyeti ancak yedi yıl sürdü. Sultan II. Murad şehri 29 Mart 1430'da bir hücumla aldı.

Floransa Medici Sarayı duvarına Benozzo Gozzoli tarafından yapılmış "Mağî Alayı" adlı fresko resimden alınan bir detayda VIII. İoannes Palaiologos

Selânik'in Türkler tarafından fethinden önce İmparator II. Manuel ölmüş (1425), yerini zaten devleti idare etmekten olan oğlu VIII. İoannes (1425-1448) almıştı. İoannes İstanbul ve civarını elinde tutarken imparatorluktan geriye kalan küçük parçalar üzerinde, yani Marmara kıyıları ile Pelopones'de kardeşleri idareyi ellerine aldılar. Parçalanmış ve kudretini yitirmiş Bizans ekonomik bakımdan da tükenmişti. Sadece imparatorun kardeşleri Theodoros, Konstantinos ve Thomas'ın idaresindeki Mora, komşu Latin devletçiklerine karşı başarı sağlayarak Venedik'in elinde tuttuğu liman şehirleri dışında Pelopones yarımadasına hâkimdiler.

Türkler'in devamlı baskısı altında bulunan İmparator VIII. İoannes çaresizlik içinde önceleri de denenmiş olan yola başvurdu: Kilise bakımından Roma'ya itaat ederek Türkler'e karşı Batı'nın yardımını sağlamak. Bunun için de imparator aynen babası ve dedesi gibi bizat Batı'ya gitti ve bir zamanlar dedesinin yapmış olduğu şekilde Roma inancını kabul ederek bu yardımı sağlayacağını umdu. Fakat uzun müzakereler sonunda Floransa'da ilân edilen (6 Temmuz 1439) union hiçbir fayda sağlamadı. Bizans halkı Ortodoks inancına eskiden olduğu gibi sadık kaldı. Ayrıca Roma'ya düşman Moskova Devleti, imparatorun ve İstanbul patriğinin bu tutumunu Ortodoks inanca ihanet sayarak Bizans kilisesinin üstünlüğünü tanımaktan vazgeçti. Üstelik bu temaslar Osmanlı Sultanı II. Murad'ın da gözünden kaçmıyordu, ancak imparator yapılan müzakerelerin sadece dinî bakımdan önem taşıdığını ileri sürerek Türk hükümdarını kandırmaya çalıştı.

Aynı yıllarda Balkanlar'daki Türk ilerleyişine karşı Macaristan'ın mücadeleye girişi ve Transilvanya Voyvodası Johannes Hunyadi'nin karşı saldırıları Sultan II. Murad'ın dikkatini bu tarafa çekmişti. Lehistan-Macaristan Kralı III. Vladislav, Johannes Hunyadi ve Sırp despotu Georg Branković'in ortak idaresinde Tuna'yı geçerek Trakya'ya kadar ilerleyen yeni bir Haçlı ordusu Türkler'e karşı büyük başarı kazanacak gibi görünüyordu. Arnavutluk'ta Georg Kastriota (İskender Bey) ayaklanmış, Pelopones'te hüküm süren imparatorun kardeşi Konstantinos, Türkler'in 1423'te yıktıkları Korinthos Boğazı'ndaki Heksamilion surunu yeniden inşa ederek Orta Yunanistan bölgesine ilerleyip Atina ve Thebai şehirlerini zaptetmişti. Bu durumda II. Murad düşmanlarıyla on yıllık bir mütareke yapmayı kabul etti. Macar kralı antlaşmayı imzaladı. Fakat papalık çevresinin baskısı ve Venedik'in donanma yardımını teklifiyle Türkler'i Balkanlar'dan atacağı hayaline kapılan Macar kralı sözünden döndü ve 1444 Eylülünde yeni bir Haçlı ordusu Balkanlar'a girerek Bulgaristan'ı geçip Venedik donanmasıyla buluşmak üzere Karadeniz sahiline doğru ilerledi. Sultan II. Murad, Venedik donanmasının engellemeye çalışmasına rağmen Anadolu'daki Türk kuvvetlerini Rumeli'ye geçirerek süratle Haçlı ordusunun üzerine yürüdü ve 10 Kasım 1444'te Varna yakınında yapılan şiddetli bir savaş sonunda bu birleşik hristiyan ordusunu imha etti. Niğbolu'dan sonra kazanılan Varna Zaferi hristiyan dünyasının bütün cesaretini kırmıştı. Yardım ümitlerini tamamen kaybetmiş olan Bizans İmparatoru VIII. İoannes ise Osmanlı sultanına hediyeler göndererek tebriklerini sundu.

Buna karşılık imparatorun kardeşi Konstantinos Yunanistan'daki hâkimiyetini, topraklarını Phokis ve Pindos'a kadar genişleterek sürdürmekteydi. Fakat 1446 yılında Sultan II. Murad büyük bir ordu ile Yunanistan'a girerek süratle ilerledi ve Heksamilion surunu yeniden yıkıp Mora'yı tahrip ettikten sonra Konstantinos ile ancak haraç vermesi şartıyla barış yaptı. Konstantinos uğradığı hezimetten iki yıl sonra, ağabeyi VIII. İoannes'in 31 Ekim 1448'de çocuk bırakmadan ölmesi üzerine İstanbul tahtına davet edildi. Konstantinos 6 Ocak 1449'da Mora'da imparatorluk tacını giydi ve Mora'nın hâkimiyetini kardeşleri Thomas ile Demetrios'a bırakarak iki ay sonra İstanbul'a gelip tahta çıktı.

Bizans'ın son imparatoru olan XI. Konstantinos Dragazes sahip olduğu cesaret ve enerjiye rağmen devletin kesin olarak yıkılışını önleyemedi. 2 Şubat 1451'de ölen Sultan II. Murad'ın yerine Osmanlı tahtına oğlu II. Mehmed çıkmıştı. Genç sultan, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli'deki topraklarını birbirinden ayıran İstanbul'u fethetme ve böylece ülkesinin içinde Bizans adını taşıyan bu yabancı unsuru ortadan kaldırmaya kesin kararlıydı. Daha önceki kuşatmalarda sonuca ulaşmayı engelleyen bütün sebepleri göz önüne alarak İstanbul'un fethine büyük bir dikkat ve itina ile hazırlanıyordu. Şehre Karadeniz yönünden gelebilecek yardımı önlemek üzere Anadoluhisarı'nın karşısına yeni bir kale, Rumelihisarı'nı inşa ettirmişti (Mart-Ağustos 1452). Osmanlı sultanının bu hazırlıkları karşısında yapacak hiçbir şeyi kalmayan XI. Konstantinos da kendisinden önceki imparatorların başvurduğu kiliselerin birleştirilmesi konusunu son ümit olarak ele aldı ve böylece Batı'nın yardımını sağlamaya çalıştı. Papanın elçisi kardinal Isidoros İstanbul'a gelerek 12 Aralık 1452'de Ayasofya'da unionu ilân etti ve Roma usulünde âyin yaptı. Ancak Ortodoks inancın geriye itilmesi anlamını taşıyan bu birleşmeye zaten Latinler'den nefret eden Bizans halkının tepkisi büyük oldu. Union aleyhtarları arasında olan Grandük Notaras, "İstanbul'un içinde Latin papazlarının âyin başlıkları yerine Türk sarığı görmek daha iyidir" derken halkın duygularını dile getiriyordu. Roma'ya bağlanmaktansa Türk hâkimiyetini kabule taraftar olanların sayısı artmaktaydı. Bu arada İmparator Konstantinos şehrin surlarını tamir ederek savunmayı güçlendirmeye çalışırken bir taraftan da civardan savunma sırasında gerekli olacak yiyecek ve içeceği depolamaya gayret ediyordu.

1453 ilkbaharında kuşatma hazırlıklarını tamamlamış bulunan Sultan II. Mehmed büyük bir ordu ile Edirne'den İstanbul üzerine yürüyüşe geçti, 5 Nisan'da surların önüne gelerek karargâhını kurdu. Osmanlı ordusu teknik bakımdan üstündü; bu kuşatma için sultan büyük toplar döktürmüştü. İstanbul'un hücumla alınmasında bu top gücünün rolü büyük olmuştur. Aynı günlerde Gelibolu'dan İstanbul'a gelen Osmanlı donanması da Dolmabahçe önünde demir atmıştı. Şehri savunan Bizans kuvvetleri arasında ise 2000 yabancı asıllı asker bulunduğu gibi kuşatma başlamadan az önce iki galeri ile İstanbul'a gelen 700

Cenovalı da vardı. Fakat İstanbul'un savunma gücü aslında bu askerlerin kuvvetine değil şehir surlarının sağlamlığına dayanıyordu. 6-11 Nisan günleri arasında tamamlanan kuşatma hazırlıklarından sonra Sultan II. Mehmed İslâmî geleneğe uygun olarak kan dökülmeden şehrin teslimini sağlamak üzere Mahmud Paşa'yı imparatora gönderdi. Fakat XI. Konstantinos bu teklifi reddederek şehri sonuna kadar savunacağına ant içtiğini ve ancak haraç ödemeyi kabul edeceğini bildirdi. Bunun üzerine 12 Nisan'da topların ateşlenmesiyle Türk hücumu başladı. 18 Nisan'a kadar surlar top atışlarıyla dövüldü. Ne var ki aynı gün surlar üzerine yapılan yürüyüş, hücum kulelerinin Grek atışıyle yıkılması ve merdivenlerle surlara tırmanmanın netice vermemesi yüzünden başarılı olmadı. Ayrıca Türk donanması

bütün gayretine rağmen Haliç'e girişi kapayan ağır zinciri kıramadı. Bu durum karşısında Sultan II. Mehmed gemilerin karadan çekilmek suretiyle Haliç'e indirilmesine karar verdi. Yetmiş parça gemi, arazi düzeltilerek döşenen yağlanmış yuvarlak ağaçlar üzerinden kaydırılmak suretiyle bir gece içinde Topthane sahilinden Kasımpaşa'da Haliç'e indirildi. Şehir surları böylece hem karadan hem de Haliç tarafından dövülmeye başlandı. 6 ve 12 Mayıs günlerinde yapılan iki hücum sonunda Eğrikapı ile Edirnekapı arasındaki sur kesiminde gedikler açıldı, fakat şehre girmek için buradan yapılan hücumlar geri püskürtüldü. Bunu takip eden günlerde daha da şiddetlenen top atışlarının yanında lağımilar açarak ve hareketli savaş kuleleriyle hücum ederek kesin neticeye ulaşmaya çalışıldı. Nihayet 29 Mayıs sabahı

nın ilk saatlerinde büyük taarruz başladı. Üç taraftan surlara hücum eden Türk askerleri sonunda Topkapı ile Edirnekapı arasındaki dış sur duvarlarına tırmanmayı başardılar, bundan sonra iç ve dış sur duvarları arasında kalan alanı işgal ettiler ve iç suru da ele geçirek Topkapı'yı içerden kırıp açtılar. Sonuna kadar mücadele eden İmparator XI. Konstantinos savaş sırasında ölmüştü. Türk kuvvetleri İstanbul'a Topkapı'dan girdiler ve kısa zamanda şehre hâkim oldular (29 Mayıs 1453). Bizans'ın yani Doğu Roma İmparatorluğu'nun başşehri İstanbul aslında dünyanın merkeziydi. Her bakımdan üstünlüğü ve zenginliği ile yüzyıllar boyunca komşularının ilgisini, hırsını, hatta kıskançlığını üzerine çekmiş ve bu sebeple birçok kavim ve milletlerin hücumlarına, zorlu kuşatmalarına göğüs germek zorunda kalmıştı. Bu zaptedilemez şehri fetheden genç Osmanlı sultanı ve onun Türk askerleri de Hz. Peygamber'in, "İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden kumandan ne güzel kumandan ve o ordu ne güzel ordudur" şeklindeki övgüsüne mazhar olmuşlardır. Artık Bizans İmparatorluğu yoktu, tarihin sayfalarına gömülüyordu. İstanbul bundan sonra parlak ışıklarını Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni başşehri olarak dünyaya saçacaktı.

BİBLİYOGRAFYA :

O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, Berlin 1895, I-VI; F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I. Comnène (1081-1118)*, Paris 1900; a.mlf., *Les Comnènes: Jean Comnène (1118-1143) et Manuel Comnène (1143-1180)*, Paris 1912; J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basile I. (802-867)*, London 1912; a.mlf., *A History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian (395-565)*, London 1923, I-II, tür.yer.; W. Miller, *Trebizond: The Last Greek Empire*, London 1926; S. Runciman, *History of the First Bulgarian Empire*, London 1930; a.mlf., *The Fall of Constantinople 1453*, Cambridge 1965; a.mlf., *Kunst und Kultur in Byzanz*, München 1978; a.mlf., *Mistra: Byzantine Capital of the Peloponnese*, London 1980; a.mlf., *Haçlı Seferleri Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1986-87, I-III; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı Tarihi*, I, tür.yer.; Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, tür.yer.; a.mlf., *Çaka Bey*, Ankara 1966, tür.yer.; A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (trc. Arif Müfit Mansel), Ankara 1943, I, tür.yer.; a.mlf., *Byzance et les Arabes*, Bruxelles 1935-50, I-II; a.mlf., *History of the Byzantine Empire*, Madison 1964, I-II; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, I; D. A. Zakythenos, *Le Despotat grec de Morée*, Paris 1953, I-II; C. Diehl, *Byzantium: Greatness and Decline*, New Jer-

BİZANS İMPARATORLARI

I. Konstantinos (Büyük)	324-337	VI. Leon	886-912
Konstantios	337-361	Aleksandros	912-913
Iulianos	361-363	VII. Konstantinos	913-959
Iovianos	363-364	I. Romanos Lakapenos	920-944
Valens	364-378	II. Romanos	959-963
I. Theodosios (Büyük)	379-395	II. Nikephoros Phokas	963-969
Arkadios	395-408	I. Ioannes Çimiskes	969-976
II. Theodosios	408-450	II. Basileios	976-1025
Markianos	450-457	VIII. Konstantinos	1025-1028
I. Leon	457-474	III. Romanos Argyros	1028-1034
II. Leon	474	IV. Mikhail	1034-1041
Zenon	474-475	V. Mikhail	1041-1042
Basiliskos	475-476	Zoe ve Theodora	1042
Zenon (ikinci defa)	476-491	IX. Konstantinos Monomakhos	1042-1055
I. Anastasios	491-518	Theodora (ikinci defa)	1055-1056
I. Iustinos	518-527	VI. Mikhail	1056-1057
I. Iustinianos (Büyük)	527-565	I. Isaakios Komnenos	1057-1059
II. Iustinos	565-578	X. Konstantinos Dukas	1059-1067
I. Tiberios Konstantinos	578-582	IV. Romanos Diogenes	1068-1071
Maurikios	582-602	VII. Mikhail Dukas	1071-1078
Phokas	602-610	III. Nikephoros Botaneiates	1078-1081
Herakleios	610-641	I. Aleksios Komnenos	1081-1118
III. Konstantinos ve Heraklonas	641	II. Ioannes Komnenos	1118-1143
Heraklonas	641	I. Manuel Komnenos	1143-1180
II. Konstans	641-668	II. Aleksios Komnenos	1180-1183
IV. Konstantinos	668-685	I. Andronikos Komnenos	1183-1185
II. Iustinianos	685-695	II. Isaakios Angelos	1185-1195
Leontios	695-698	III. Aleksios Angelos	1195-1203
II. Tiberios	698-705	II. Isaakios (ikinci defa) ve	
II. Iustinianos (ikinci defa)	705-711	IV. Aleksios Angelos	1203-1204
Philippikos	711-713	V. Aleksios Murtzuphlos	1204
II. Anastasios	713-715	I. Theodoros Laskaris	1204-1222
III. Theodosios	715-717	III. Ioannes Vatatzes	1222-1254
III. Leon	717-741	II. Theodoros Laskaris	1254-1258
V. Konstantinos	741-775	IV. Ioannes Laskaris	1258-1261
IV. Leon	775-780	VIII. Mikhail Palaiologos	1259-1282
VI. Konstantinos	780-797	II. Andronikos Palaiologos	1282-1328
Irene	797-802	III. Andronikos Palaiologos	1328-1341
I. Nikephoros	802-811	V. Ioannes Palaiologos	1341-1391
Staurakios	811	VI. Ioannes Kantakuzenos	1347-1354
I. Mikhail Rangabe	811-813	IV. Andronikos Palaiologos	1376-1379
V. Leon	813-820	VII. Ioannes Palaiologos	1390
II. Mikhail	820-829	II. Manuel Palaiologos	1391-1425
Theophilos	829-842	VIII. Ioannes Palaiologos	1425-1448
III. Mikhail	842-867	XI. Konstantinos Palaiologos	1448-1453
I. Basileios	867-886		

sey 1957; D. M. Nicol, *The Despotate of Epirus*, Oxford 1957; a.mlf., *The Last Centuries of Byzantium*, London 1972; a.mlf., *Byzantium and Venice*, Cambridge 1988; G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Berlin 1958, I-II; B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, Berlin 1960; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1960; R. Janin, *Constantinople Byzantine*, Paris 1964; D. Talbot Rice, *Constantinople: Byzantium-Istanbul*, London 1965; a.mlf., *Art of the Byzantine Era*, London 1986; M. Brand, *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Cambridge 1968; L. Bréhier, *Les Institutions de l'Empire Byzantine*, Paris 1970; a.mlf., *La Civilisation Byzantine*, Paris 1970; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1970; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971 tür.yer.; Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*, Ankara 1971; a.mlf., *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976; a.mlf., "İstanbul'da Abbâsi Saraylarının Benzeri Olarak Yapılan Bir Bizans Sarayı: Bryas Sarayı", *TTK Belleten*, XXIII/89 (1959), s. 79-99; A. E. Laidu, *Constantinople and the Latins, The Foreign Policy of Andronicus II. 1282-1328*, Cambridge 1972; Prokopius, *Gizli Tarih* (trc. Orhan Duru), İstanbul 1973; P. Speck, *Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel*, München 1974; J. F. Vannier, *Familles Byzantines les Argyroi (IXe-XIIe siècles)*, Paris 1975; M. Angold, *The Byzantine Government in Exile 1204-1261*, Oxford 1975; a.mlf., *The Byzantine Empire 1025-1204*, London 1984; W. Seibt, *Die Skleroi*, Wien 1976; Feridun Dirimtekin, *İstanbul'un Fethi*, İstanbul 1976; A. Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, Toronto 1978; H. G. Beck, *Das Byzantinische Jahrtausend*, München 1978; P. Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium*, Galway 1979; *Cambridge Medieval History: The Byzantine Empire*, Cambridge 1979, IV/1-2; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979; M. V. Levchenko, *Bizans* (trc. E. Berktaş), İstanbul 1979; A. Lippold, *Theodosius der Grosse und seine Zeit*, München 1980; C. Mango, *Byzantium: The Empire of New Rome*, London 1980; a.mlf., *The Art of the Byzantine Empire 312-1453*, Toronto 1986; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1981; L. R. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten*, München 1981; S. Blöndal, *The Varangians of Byzantium*, Cambridge 1981; P. Wittek, *Menteşe Beyliği* (trc. Orhan Şaik Gökyay), Ankara 1986; A. Bailly, *Bizans Tarihi* (trc. Hadi Şaman), İstanbul, ts., I-II; J. M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford 1986; A. A. Adivar, "Bizans'da Yüksek Mektepler", *TD*, sy. 8 (1953), s. 1-54; M. Canard, "Tarih ve Efsâneye Göre Arabların İstanbul Seferleri" (trc. İsmail Hami Danişment), *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, İstanbul 1956, s. 213-259; İbrahim Kafesoğlu, "XII. Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları", a.e., III (1957), s. 1-16; Işın Demirkent, "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *TD*, sy. 33 (1982), s. 133-146; a.mlf., "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti", *Birinci Kosova Savaşının 600. Yıldönümü*, Ankara, ts.

İŞİN DEMİRKENT

BİZEBAŖ

(bk. DİLSİZ).

BİZERTE

(bk. BENZERT).

BLACHÈRE, Régis

(1900-1973)

Fransız şarkiyatçısı.

30 Haziran 1900'de Paris'in banliyölerinden Montrouge'da doğdu. On beş yaşında iken ailesiyle birlikte o zaman bir Fransız sömürgesi olan Fas'a yerleşti ve tahsil hayatına orada devam etti. Kazablanka Lyautey Fransız Lisesi'ni bitirdikten sonra Rabat'ta Mevlây Yûsuf Enstitüsü'nde belletcilik yapmaya başladı (1921). Bu arada yüksek tahsilini de sürdüren Blachère, Cezayir'de H. Massé ve E. Lévi-Provençal'ın hocalık yaptığı Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi (1922). Bir yıl da W. Marçais'nin derslerine devam ettikten sonra Mevlây Yûsuf Enstitüsü'ne Arapça hocası oldu (1924). 1929'da Fas Yüksek Araştırma Kurumu'na müdür olarak tayin edildi; bu işi 1935 yılına kadar yürüttü. Bu devrede *Hespérus* mecmuasının yayınına da yazıları ile yardım etti. 1932'de Paris ve Beyrut'ta *Bibliotheca Arabica* serisinin VII. cildi olarak *Extraits des principaux géographes Arabes du Moyen Age* adıyla basılan ve Ortaçağ İslâm ve Arap coğrafyacılarının eserlerini konu alan ünlü eserinin bazı parçalarını bu mecmuada yayınladı. 1935 yılında Paris'teki Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes'in Arapça hocalığına tayin edildi. 1936'da doktor oldu. Doktorasına esas olan çalışmaları, IV. (X.) yüzyıl Arap şairlerinden Mütenebbî'nin şiirleri üzerindeki araştırması (*Un poète arabe du quatrième*

siècle de l'Hégire: Abu Tayyib al-Mutanabbi, Paris 1935) ile Sâid el-Endelûsî'nin *Ṭabaḳātü'l-ümem* adlı eserinin tercümesidir (*Livre des Catégories des Nations*, Paris 1935). Mütenebbî, Blachère'in uzun yıllarını vererek çeşitli yönleriyle incelediği Arap şairlerinden biridir. Blachère bu incelemelerde şairin yaşadığı devir ve çevrenin siyasî, fikrî ve sosyal yapısını ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Blachère 1942'de Ecole Pratique des Hautes Etudes'de Arap dili araştırmaları müdürü oldu. 1950'de Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes'teki görevinden ayrıldı ve Sorbonne Üniversitesi'nde Ortaçağ Arap Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nün başına getirildi. Paris Akademisi'ne bağlı olarak W. Marçais, L. Maassignon ve M. Gaudefroy-Demombynos tarafından 1929 yılında kurulan Institut des Etudes Islamiques de l'Académie de Paris'in müdürlüğünü de yapan (1956-1965) Blachère, Lévi-Provençal'ın ölümü üzerine 1956-1962 yılları arasında *Arabica*'nın yöneticiliğini yaptı. Arap dili ve edebiyatı, İslâm ve Ortaçağ ile ilgili araştırmalar yapan çeşitli kurumların da üyesi olan Blachère 7 Ağustos 1973'te Paris'te öldü.

Eserleri. 1922 yılından ölümüne kadar devamlı yayın faaliyeti içinde bulunan ve en üretken şarkiyatçılardan biri olarak kabul edilen Blachère'in tam bir bibliyografyasının, uzun yıllar yanında çalışan Madame Ève Paret tarafından *Bulletin d'Etudes Orientales* için hazırlanmakta olduğunu Elisséeff yazmışsa da bu çalışmanın neşri kaydına bugüne kadar rastlanmamıştır. Birçok makalesinden ve yukarıda işaret edilenlerden başka başlıca eserleri şunlardır: 1. *Le Coran, Traduction nouvelle* (I-II, Paris 1949-1950). Bu tercümede sûreler, daha önce G. Weil, Th. Nöldeke, V. Schwally ve R. Bell gibi müsteşriklerin de yaptığı gibi üçü Mekke, biri de Medine dönemine ait olmak üzere risâletin kendilerince tesbit ettikleri dört safhasına göre tertip edilmiştir. İslâm tebliğinin mahiyet ve şekliyle Hz. Peygamber'in dinî tecrübesinin tekâmül seyrinin esas alındığı ve her biri için çeşitli kriterlerin tesbit edildiği bu safhalar ve sûrelerin buna göre tertibinde Kur'an'ın menşei Hz. Peygamber'e dayandırma gayretini görmemek mümkün değildir. Batı'da Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin kritiğinde kullanılan bazı metotları Kur'an-ı Kerim metnine tatbik çalışan Blachère, sûrelerin tertibi konusunda esas aldığı kriterle-

Régis
Blachère